RAPPORT
TIVEDEN 2020

Innehållsförteckning

1. Inledning 4
1.1 Förord 4
1.2 Avgränsningar 5
1.3 Definitioner 5
1.4 Besöksvänliga Tiveden 6
1.5 Tiveden 7
1.5.1 Geografisk avgränsning Tiveden 8
1.5.2 Historik 10
1.5.3 Skogen 12
1.5.4 Sjöarna 13
1.5.5 Djurlivet 14
1.5.6 Kommunerna 15
1.5.6 Vi som bor här. 18
2. Naturen som reseanledning 19
2.1 Turismen i Sverige 19
2.2 Naturturismen i Sverige 22
2.3 Besöksnäringens betydelse för landsbygdskommuner 23
2.4 Besöksnäringen i Tivedenområdet 24
2.5 Tivedens nationalpark 27
2.5.1 Bemanningen i nationalparken 29
2.6 Tivedens besökarundersökning 2018 33
3. Aktiviteter i Tiveden 35
3.1 Vandring 35
3.1.1 Nuläge - Vandring i Tiveden 35
3.1.2 Vandring - på kort sikt 38
3.1.3 Vandring – på lång sikt 39
3.2 Cykling 40
3.2.1 Nuläge - Cykling i Tiveden 40
3.2.2 Cykling – på kort sikt 41
3.2.3 Cykling – på lång sikt 43
3.3 Fisketurism 44
3.3.1 Nuläge – Fiska i Tiveden 45
3.3.2 Fiske – på kort sikt 45
3.3.3 Fiske – på lång sikt 45
3.4 Måltidsturism i Tiveden 46

3.4.1 Nuläge – Måltidsturism i Tiveden 47
3.4.2 Måltidsturism - på kort sikt 48
3.4.3 Måltidsturism – på lång sikt 48
3.5 Kollektivtrafiken i Tiveden 49
3.5.1 Nuläge – kollektivtrafik i Tiveden 49
3.5.2 Kollektivtrafik – på kort sikt 50
3.5.3 Kollektivtrafik – på lång sikt 51
3.6 Ytterligare aktiviteter i Tiveden 51
3.6.1 Ridleder 52
3.6.2 Evenemang 53
3.6.3 Naturguidningar 54
3.6.4 Natur- och kulturturism 54
3.7 Organisationsstruktur i Tiveden 55
3.7.1 Nuläge organisationsstruktur i Tiveden 55
3.7.2 Organisationsstruktur – på kort sikt 56
3.7.3 Organisationsstruktur – på lång sikt 57
4. Analyser och slutsatser 58
4.1 Att skapa en helhet 58
4.2. Betydelsen av samverkan 59
4.3 Tiveden är för litet 60
4.4 Håll balansen 64
4.5 Exemplet Tived (Sannerud) 65
5.Referenser 67

1. Inledning

1.1 Förord

Ut turistisk synvinkel är det många faktorer som har påverkat utvecklingen i Tivedenområdet – och dessa faktorer kommer påverka än mer i framtiden. En rad händelser, fenomen och trender får nu stor inverkan på Tiveden. Den ökande populariteten för att besöka området har vi alla sett mitt framför våra ögon. Nervositeten i planeringen inför somrarna. Kommer parkeringarna att räcka till? Kommer lokalbefolkningen slå bakut? Lyckas vi sprida besökarna i hela området? Till summeringarna efter högsäsongen. Rekordsiffror som staplas på varandra, besöksrekord i nationalparken och två SR-stationer som ”tävlar” mot varandra att berätta om utvecklingen i Tiveden. CNN-reportage om nationalparken, rikstäckande medier som återkommande lockar miljoner läsare med Djäknesundets turkosa vatten, Svenska Turistföreningen som förlägger en signaturled i hjärtat av området. Listan kan göras lång, och då har vi ännu inte nämnt alla ”varumärksambassadörer”, dvs alla besökare som talar gott om sitt besök i Tiveden samt all indirekt marknadsföring i sociala medier.

Intresset för att vistas i skog och mark är stort. Naturturismen har på senare år vuxit sig allt starkare och är nu en bransch att räkna med inom turism- och besöksnäring. Under Corona-pandemin har människor vallfärdat till lättillgängliga och spektakulära naturområden, och här är Tiveden inget undantag. En redan växande naturturism fick alltså ytterligare boost av Covid-19. Att svenskarna i ett internationellt perspektiv är ett naturälskande folk torde inte undgått någon, men faktum är att detta kompletteras av en stor andel utländska besökare som också vill ta del av svensk natur. Idag placerar sig Sverige som naturdestination högt upp i medvetandet hos Outdoor-intresserade utländska besökare.

Debatten om klimatet, som vi ännu inte sett den riktiga början på, har redan börjat ge utslag för Tiveden och dess närområde. Både vad gäller turismen och naturen. Minns den varma sommaren 2018, gröna skidbackar på Stenkällegården och granbarkborrar. Gretaeffekt, klimatnödläge, flygskam och hemester är ord som gemene man inte var bekanta med för några år sedan. Idag vill allt fler uppleva en semester på hemmaplan, och här blir Sveriges sydligaste vildmark, belägen mitt emellan Stockholm och Göteborg, ett attraktivt besöksmål. Vi kan konstatera att väldigt många människor har kort resväg till Tiveden, självklart spelar det en avgörande roll.

Sist, men inte minst, människorna som lever och verkar i området utgör en stor framgångsfaktor för Tiveden. Ett växande antal besöksnäringsföretag och ett starkt socialt kapital utgör grunden för den service som finns i området. Sakta men säkert byggs här upp en platsbunden basindustri vilken bidrar med arbetstillfällen, skattekraft och attraktivitet. Dessutom en basindustri som utmanar befintliga strukturer och tankesätt när skogen som råvara får en helt annan innebörd.

Det sägs ofta att det är viktigt att kunna ha två tankar i huvudet samtidigt, när det gäller turism och besöksnäring måste du klara av ännu fler. Det är därför min förhoppning att denna rapport kan ligga till grund för fortsatt utveckling av en balanserad utveckling av Tiveden som resmål och destination. Med fokus på balanserad!

Karlsborg 2020-09-21

Sebastian Sjöberg, Projektledare Besöksvänliga Tiveden

1.2 Avgränsningar

Denna utvecklingsplan avgränsar sig geografiskt till Tivedenområdet och då främst kommunerna Laxå, Askersund och Karlsborg. Ett genomgripande fokus riktas på turism- och besöksnäring i Tiveden samt effekterna på och av densamma. Att arbeta med turism- och besöksnäring berör många samhällsområden och betraktarens uppfattning kan skilja sig åt beroende på om denne bedriver sin verksamhet i offentlig, privat eller ideell regi. Dessutom har såväl besökare som lokalinvånare sina unika synsätt och efterenheter av området. Det är därför viktigt att poängtera att denna utvecklingsplan har författats med ”kommunala destinationsglasögon” i förhoppning att skapa en helhet av Tivedenområdet.

1.3 Definitioner

I denna utvecklingsplan följer vi Tillväxtverkets (2016) begreppsnyckel för turism och besöksnäring samt utredningen ”Ett land att besöka – en samlad politik för hållbar turism och växande besöksnäring” (2017). Begreppet naturturism definieras i enlighet med vedertagen definition hos branschorganisationen Naturturismföretagarna.

Turism
”Alla människors aktiviteter när de reser till och vistas på platser utanför sin vanliga omgivning för kortare tid än ett år för fritid, affärer eller andra syften”.

Inhemsk turism
”De aktiviteter som besökare med hemvist i ett angivet land gör i det landet, antingen som del i en inhemsk resa eller som del i en utgående resa”.

Inkommande turism
”De aktiviteter som besökare med hemvist i ett annat land gör i ett angivet land i samband med en inkommande resa”.

Besökare
”En resenär som genomför en resa där huvudresmålet ligger utanför resenärens vanliga omgivning. Den sammanhängande vistelsetiden är högst ett år. Syftet med resan är affärer (arbetsresor) fritid eller andra personliga syften”.

Inhemska besökare
”Besökare som reser i det land där besökaren har sin hemvist”.

Internationella besökare
”Besökare som reser i ett angivet land, annat än där besökaren har sin hemvist, eller besökare som har sin hemvist i ett angivet land och reser i ett annat land”.

Besöksnäring (tourism and hospitality industry)
”Besöksnäringen omfattar aktörer i de branscher som säljer tjänster till besökare – definierat genom de branscher som ingår i turismsatellitkontoberäkningarna. Det betyder att alla aktörer som har någon del av en försäljning till kunder vars konsumtion definieras som turism-konsumtion, eller sådan bransch där detta gäller, kan sägas tillhöra besöksnäringen”.

Naturturism
”Naturturism är förflyttad konsumtion i form av aktiviteter, boende, måltider och andra turismtjänster där själva naturupplevelsen är i centrum”.

Ekoturism
”Ansvarsfullt resande som bidrar till skyddet av naturmiljöer och till lokalbefolknings välbefinnande”.

Friluftsliv
”Vistelse utomhus i natur- och kulturlandskapet för välbefinnande och naturupplevelser utan krav på tävling”.

1.4 Besöksvänliga Tiveden

Under 2017 beviljade Jordbruksverket projektstöd för Besöksvänliga Tiveden inom ramen för landsbygdsprogrammet 2014-2020. Laxå kommun författade ansökan och står idag som projektägare. Jordbruksverket är via landsbygdsprogrammet huvudfinansiär till projektet (2 974 101 SEK). Övriga delfinansiärer är Naturvårdsverket (350 000 SEK), Region Örebro län (200 000 SEK), Laxå kommun (113 789 SEK), Askersunds kommun (113 789 SEK), Karlsborgs Turism AB (113 789 SEK) samt Länsstyrelsen i Örebro län (100 000 SEK). Budgeten för projektet är 3 965 468 SEK.

Syftet med Besöksvänliga Tiveden är att skapa en helhet av upplevelsevärdena i och runt Tivedens nationalpark samt att utveckla Tiveden som besöksmål och reseanledning. Projektet ska vara till nytta för den lokala besöksnäringens utveckling samt förbättra upplevelsen för besökaren i Tivedenområdet. I projektets styrgrupp återfinns en representant från vardera kommun samt Länsstyrelsen.

Projekt Besöksvänliga Tiveden pågår mellan 2017 och 2020.(I skrivande stund är ansökan om förlängning av projektet inskickad till Jordbruksverket. Anledningen är att värdskapsutbildningen inte kunde genomföras pga Corona, samt att vi önskar byta ut denna aktivitet mot en Turistekonomisk analys av Tivedenområdet. Denna önskade aktivitet bedömer vi som mer tidskrävande. Därav ansöker vi om förlängning till mars 2021.)

BESÖKSVÄNLIGA Tiveden
Laxå
Karlsborg
Askersund

1.5 Tiveden

Tiveden är ett geografiskt område i gränslandet mellan Svealand och Götaland. En sedan århundraden mytomspunnet område karaktäriserat av sin vilda natur. Tillsammans med östgötska Kolmården låg de milsvida skogarna i århundraden som en långsträckt barriär mellan landet Sunnanskog och landet Nordanskog. Här drogs gränser upp för såväl län som kommun men Tiveden som begrepp och geografiskt område har kommit att stå starkt in i våra dagar.

Det finns idag ingen som med säkerhet kan säga varifrån ordet Tiveden kommer men den kanske vanligaste teorin är att skogsområdet är uppkallat efter guden Ti eller Tyr. Det är även samma krigiska asagud som gett namn åt tisdagen. Det skulle då röra sig om en sammansättning av Ti och Ved (som betyder skog). En annan förklaring härrör från det fornvästnordiska ordet Tivar, som betydde gudar. I detta fall skulle Tiveden betyda ”gudarnas skog”. Ett ytterligare förslag grundar sig i att ordet Ti skulle syfta på fornsvenskans Twi, vilket kan översättas till tudelning. Skogen skulle i detta förslag vara den ”tudelade” skogen och kanske åsyftas då indelningen mellan lilla Tiveden och stora Tiveden. Dock förekommer ordet Tywid redan på 1200-talet, dvs. långt innan indelningen av Lilla och stora Tiveden.

Morgondimma över sjön Björklången i Tiveden. (Foto S Sjöberg)

Idag kan Tiveden anses vara tudelad, fast då ur andra hänseenden. Samtidigt som området kan sägas vara otydligt definierat och inte på något sätt utgöra administrativ enhet så är laddningen i begreppet Tiveden desto tydligare. Den unika naturmiljö som finns, människorna som bor och verkar på platsen tillsammans med ett ökande antal besökare har skapat en atmosfär och varumärke som idag är starkt. Från att ha varit en perifer gränstrakt till ett område som såväl besökare, inflyttare, företag, kommuner och regioner vill förknippas med.

1.5.1 Geografisk avgränsning Tiveden

”Äro nu invånarna i Tiveden till en del västgötar, till en del närkingar i lynne och tankesätt, eller äro de helt enkelt tivedsbor?”. Detta frågar sig Ernfrid Tjörne redan 1924 i sitt verk ”Från Tivedens hjärta”. Så här 100 år sedan är frågan fortfarande aktuell.

Tiveden utgör gränsområdet mellan Götaland och Svealand – den exakta avgränsningen har varit föremål för diskussioner i årtionden. Det finns ingen distinkt början eller för den delen något abrupt slut. Avsaknad av tydliga administrativa gränser har i turistiska sammanhang många fördelar, men även organisatoriska nackdelar. Mer om detta i kapital fyra.

Under 1600-talet framträder ett område där Tiveden avgränsas av en sydostlig linje från sjön Skagern via Hova och Undenäs till sjön Viken vid Karlsborg. Från Skagerns östra strand kan sedan en bågformig linje skönjas över Laxå vidare till Askersund. I öster avgränsas området av Vätterns klippiga stränder. Området är ca 4x4 mil stort. Här instämmer projektledaren med Kardell (1978) som hävdar att ovanstående område även idag kan sägas utgöra Tiveden eller Tivedenområdet. Denna områdesindelning beskrivs även i Lindstén (1990) och Karlsson (1981).

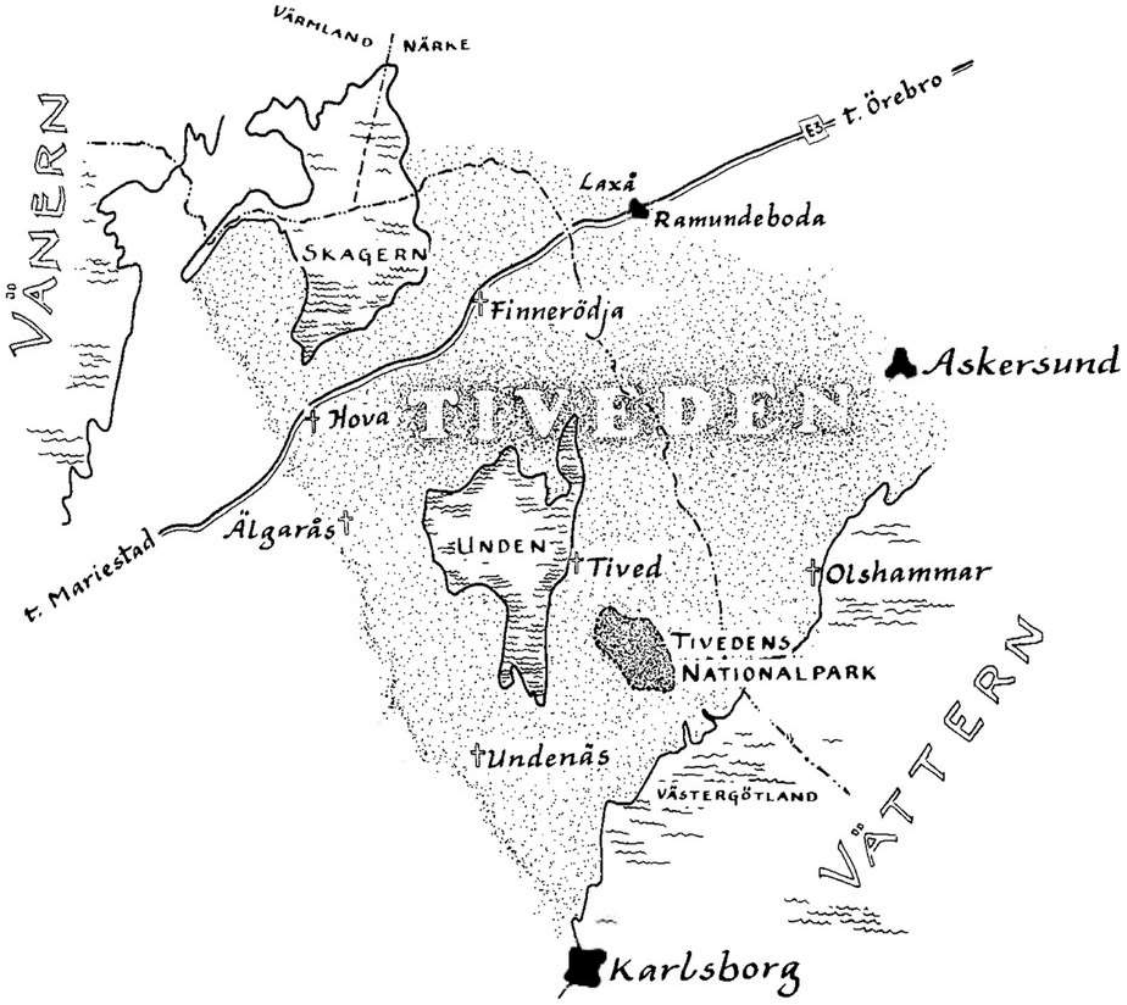

Illustration över Tiveden. (Kardell, 1982)

Området runt nationalparken, mellan sjöarna Unden och Vättern utgörs av den gamla kronoallmänningen Lilla Tiveden. I likhet med Tivedengruppens Generalplan (1978) har projektledaren för Besöksvänliga Tiveden valt att benämna detta område för centrala Tiveden. Detta område i Tiveden är på grund av sin geologi och svårtillgänglighet själva arketypen för ”natur av Tivedskaraktär” och utgör hjärtat i turismen – inte minst på grund av att själva nationalparken återfinns i området. Här återfinns även den geografiska mittpunkten mellan centralorterna i Laxå, Karlsborg och Askersund. Stora Tiveden utgörs av området mellan sjöarna Unden och Skagen. Även detta område i Tiveden är mycket rikt på natur- och kulturupplevelser.

De otillgängligaste delarna av centrala Tiveden har under årens lopp fått flera epitet som på olika sätt förstärker områdets karaktär. För äldre generationer är begrepp som Görtiven, Urtiven, Ettertiven och Trolltiven starkt förknippade med de svårtillgängliga delarna i centrala Tiveden. Sjötiven benämns det område i centrala Tiveden som är beläget längst österut vid sjön Vätterns klippiga stränder. Kardell (1978) menar ordet Trolltiven torde härstamma från Trollkyrka, ett berg och tillika högsta punkten i nationalparken. Under senare hälft av 1900-talet användes benämningen Trolltiven flitigt i turistiska sammanhang.

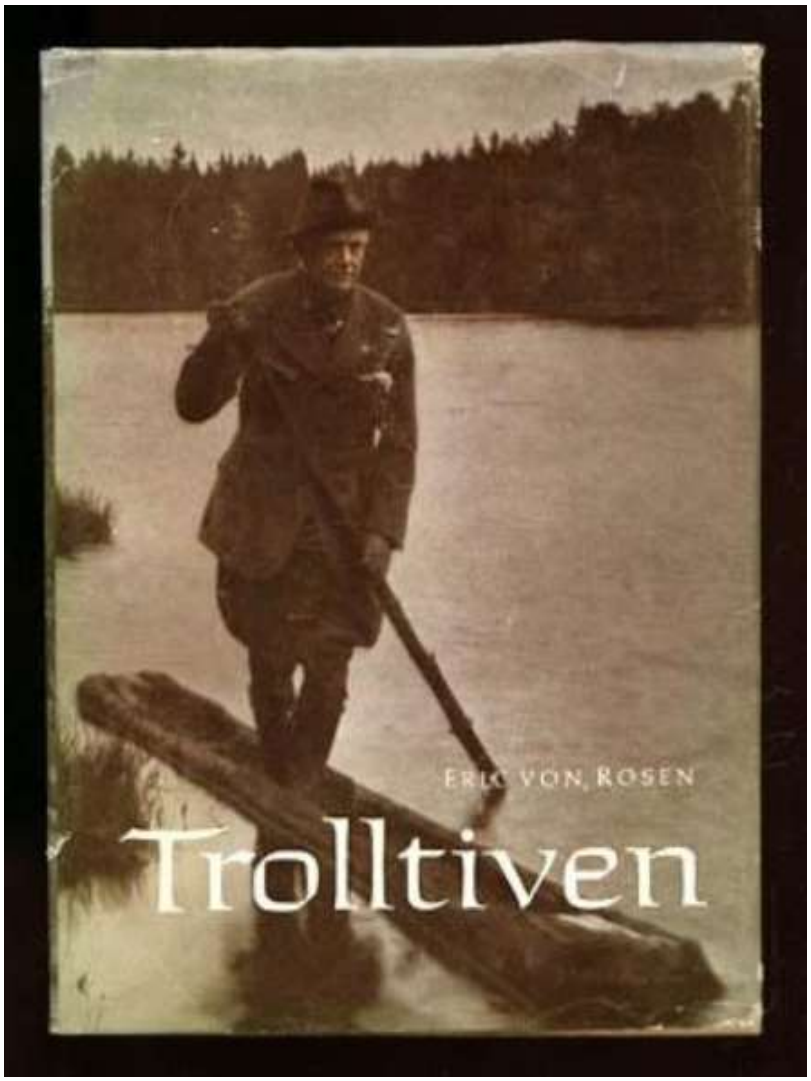

Greve Erik von Rosen hänfördes av Tivedens vildmark. (Von Rosen, årtal).

1.5.2 Historik

På 1500-talet lär Gustav Vasa varit tveksam att sända avlöningar över gränsskogen till soldaterna stationerade i Västergötland. De oändliga och otillgängliga skogarna med dess bristfälliga vägnät oroade konungen. Redan under 1100-talet sägs Tiveden omnämnas som ”tolfmila-skog” i den norska krönikan Konung Sverres saga. Under medeltiden utkämpades blodiga strider i området, däribland Älgarås 1205, Hova 1275 och vid Ramundeboda 1520.

Under medeltiden tillhörde Stora Tiveden Riseberga kloster i Närke. Lilla Tiveden tillhörde Vadstena kloster på andra sidan Vättern. Genom reduktionen gjorde Gustav Vasa slut på klostrens makt i landet och han förklarade att ”alla ägor, som ligga obebyggda, höra Gud, konungen och Sveriges krona till” (Lindstén 1990).

Det var också under 1500- och 1600-talen som Tiveden på allvar började befolkas. Såväl Gustav Vasa som hans son Hertig Karl, sedermera Karls IX, uppmuntrade svedjefinnar att bosätta sig och bruka marken i Tiveden. Hertigen lockade med fri tillgång på mark, skattefrihet samt stubbarättsbrev, vilket gav nybyggarna tillgång till hemmanet för kommande generationer. Dessa finländska nybyggare svedjade (brände) skogen för att därefter odla upp marken. För många svedjefinnar var Tiveden, trots sin otillgänglighet, ett löftesrikt eden och

faktum är den första finska byn i området fick namnet Paradis (Kjelldorf, 2005). Av dessa nybyggares hårda slit och uppoffringar syns än idag spår, inte minst i finnbyarna Tivedstorp och Stora Ykullen i djupet av Tivedsskogarna.

Idylliska Tivedstorp. En gång i tiden uppodlat av Svedjefinnar. (Foto: S Sjöberg)

Under 1700- och 1800-talen fick skogen som råvara allt större betydelse för Tiveden. Både vad gäller träkol, tjärbränning, timmer och massaved. Mer information om skogen och skogsbruket återfinns i kapital 1.5.3.

Det storskaliga skogsbruket hotade Tivedens vildmark och endast de mest otillgängligaste, och därigenom olönsamma delarna av skogen, stod orörda. Vändningen kom i början på 1940-talet när Tivedenprofilen Thure Elgåsen bjöd in upptäcktsresaren greve Eric von Rosen till området vid Stenkälla. Greven, som blev mäkta imponerad av det han bevittnade, lyckades genom skrivelser till dåvarande Domänstyrelsen få Stenkälla och dess närmaste omgivningar avsatta till domämreservat (Kardell, 1978). Detta är idag hjärtat av nationalparken.

”Den vildaste i sin art jag sett i fyra världsdelar”

Citat av von Rosen under besök i Tiveden 1942, nedtecknat av Thure Elgåsen (Kardell, 1978)

Hans Lindman återger i sin bok ”Gudanatt – dagar och nätter i Tiveden” (1972) en artikel om Tiveden från mitten av 1800-talet.:

”Fordom var Tiveden en ofantlig skogstrakt, som till 12 rasters (nära sex mil) bredd fyllde landet mellan Venern och Wettern, allt upp från Nerikes skogssträckor ända ned till Mo socken i Västergötland; en vild och mörk trakt, full af sjöar, träsk och ogenomträngliga skogar samt utan vägar, känd af få och fruktad av alla såsom ett tillhåll blott för vilda djur, fredlöse och stigmän, hvarföre den alltid var för vän och fiende en svårbestiglig skiljobalk

mellan Götaland och Sviavälde. De få och vidt spridda skogsbyggare der lefde väl i fordna tider ungefär såsom bonden Skapnatungr (i Götriksagan): enslige i skogens gömma och för sig sjelfve, sågo de ingen främmande på åratal och lefde endast af jagt, fiske och fädrift. Därföre hafva ock många af deras gamla enfaldiga seder och husbruk, jämte mycken vidskepelse och många dunkla folksägner det qvarblifvit i orubbadt bo intill våra dagar; af hvilket allt vi ännu bland de gamle kunna förnimma ett svagt återljud…"

Vildmarksromantiken som omger Tiveden kan sägas ha sitt ursprung i 1800-talets nationalromantiska epok. Få är de verk av Tiveden som saknar Werner von Heidenstams skildringar av Tivedens ödemarksromantik. Flera svenska generationer torde ha fått sin uppfattning om Tiveden genom nobelpristagaren Heidenstam;

"Hör furornas dova sorgemusik,
med förstämda trummor och tubor i moll,
en blåkullahymn med suckar och skrik
i ödemarken diktad av troll."

1.5.3 Skogen

Av Tivedens milsvida storskogar finns idag inte mycket kvar, spåren kan skönjas i nationalparken och några naturreservat. Där har skogen få stå relativt orörd men på många platser i Tiveden har skogsbruket varit omfattande. Under 1500-talet fick den finska invandringen till Tiveden stor betydelse, inte minst genom det så kallade svedjebruket. Under samma period fick järnhanteringen en allt mer central roll i Sverige. I Tiveden fanns de stora skogarna som kunde förse de växande bruken med träkol. Kolningen och milorna blev ett vanligt inslag i Tivedens skogar och än idag kan besökarna se spår av igenvuxna milbottnar i hela Tivedenområdet. Igelbäckens masugn utgör ett en historisk dokumentation av denna epok och masugnen var verksam ända fram till 1923.

Bild på kolning.

En omfattande svedjebränning, en ofantlig efterfrågan på träkol samt i skogen fritt betande boskap resulterade i att Tivedens gamla storskogar i det närmaste skövlades. Under mitten av 1800-talet när många hyttor och hammare blev olönsamma ersattes dessa av sågverks- och massaindustrier, av vilka vi än idag kan se i t.e.x Aspa Bruk i Olshammar och Forsviks sågar. Följaktligen blev uttaget av timmer hög under 1800- och 1900-talet och timmerskogar återstod nästan enbart i otillgängliga och kuperade områden i Tiveden. Det är i dessa områden vi idag finner "vildmarksskogar" som Tivedens nationalpark.

Under större delen av 1900-talet var Tivedens skogar till största delen indelad mellan två markägare; Domänverket (nuvarande Sveaskog) och Munksjö AB (Aspa Bruk). Det sistnämnde bolaget sålde för ca 40 år sedan sitt innehav till Domänverket vilket resulterat i att Sveaskog idag är den dominerande markägaren i området.

Vildmarksskimmer

1.5.4 Sjöarna

Tiveden är rikt på sjöar, vattendrag och tärnar (i Tiveden kallas tjärn för tärn). De största sjöarna är Vättern, Skagern, Unden, Viken, Björklången, Stora Trehörningen, Norra och Södra Asplången, Bosjön samt Östra och Västra Laxsjöarna. Tivedens allra östligaste del som angränsar Vättern kallas för Sjö-Tiven. Vätterns västra strandkant, med dess skärgård, karga klippor och kristallklara vatten, smälter på ett naturligt sätt ihop med den kuperade och vildmarkslika skogen i Tiveden.

Ur turistisk synvinkel är Tivedens sjöar och vattendrag av stor betydelse, några områdets starkaste besöksmål är kopplat till vatten, såsom Norra Vätterns Skärgård, Utnäset och Djäknesundet med Ombo öar. Vidare är sjön Fagertärn med sina röda näckrosor ett stort besöksmål i Tiveden, liksom Tivedsbadet i Ullsandsmo. Sportfisket är sedan länge etablerat i området, men har fortsatt stor potential att utvecklas ytterligare och kan i framtiden utgöra en viktig faktor för säsongsförlängning.

Djäknesundet i Tiveden med dess karakteristiska grönskimrande vatten. Foto: S. Sjöberg

1.5.5 Djurlivet

”De tre sista björnarna i Tiveden skötos 1859-60; den sista 1860 i närheten av sjön Toften i norra Tiveden, längd 190 cm, höjd över bogen 87 cm. Vid ungefär samma tid skötos också vargar för sista gången, men några höllo sig kvar inpå 70-talet”

Så inleder Eric von Rosen sin beskrivning av djurlivet i Tiveden på 1940-talet. (von Rosen, 1960). Idag är björnar definitivt ingen vanlig syn i Tivedens skogar, men vargen har hittat tillbaka och idag återfinns Sveriges sydligaste revir i Tiveden.

Tivedenområdets relativt orörda natur skapar förutsättningar för ett rikt djurliv. Men samtidigt är naturen karg och näringsfattig. Dessutom är Tiveden ett biologiskt gränsområde mellan nordliga och sydliga arter. Vanliga däggdjur i området är hare, räv, grävling rådjur och älg. I områdets mest skyddade delar återfinns en hög andel sk. död ved, här trivs sällsynta skalbaggar såsom raggbocken. Fågellivet är varierat och rikt och här återfinns karakteristiska vildmarksfåglar såsom trana, tjäder och storlom. Även tjäder, pärluggla och andra fåglar som trivs i gammal skog återfinns i området.

I april samlas tjädrarna på bestämda platser i Tivedens vildmark till parningsspel, som pågår från gryning till soluppgången. Naturturism kopplat till fågelskådning/birding är ett växande segment i Tiveden. (Foto: Benny Lavér)

1.5.6 Kommunerna

Nedan beskrivs kort de tre centrala Tivedenkommunerna. En mer ingående presentation kring respektive kommuns turistorganisation finns under kapitel 3.

Askersund

Askersunds kommun är befolkningsmässigt den största kommunen i Tiveden med sina ca 11 500 invånare. Centralorten Askersund är belägen vid sjön Alsen strax norr om Vättern. Kännetecknande för Askersund är främst dess pittoreska stadskärna och hamn, gruvverksamheten i Zinkgruvan samt närheten till Vättern och skärgården. Och, inte minst, närheten till Tivedens skogar. Centralorten Askersund är en utpräglad ”sommarstad” där närheten till Vättern och båtlivet präglar besöksnäringen. Kommunen hade år 2019 ca 85 000 gästnätter.

Askersunds kommun och Norra Vätterns skärgård. Även kallad Sjö-Tiven. (Foto Pavel Koubeck)

Karlsborg

Garnisonsorten Karlsborg är med sina 7000 invånare den näst största kommunen i Tivedenområdet. Kommunen är till skillnad från Laxå och Askersund belägen i region Skaraborg (Västra Götaland) och dess centralort med Karlsborgs Fästning är huvudnavet i kommunen. Liksom Askersund är Karlsborg en utpräglad ”sommarstad” i direkt anslutning till Göta kanal, Vätterns båtliv och Tivedens skogar. Kännetecknande för Karlsborg är dess militära arv och kopplingen till försvarsverksamheter. Försvarsmakten är fortsatt den största arbetsgivaren på orten. Antalet gästnätter i kommunen uppgår 2019 till närmare 100 000 st.

Området Rödesund i Karlsborg med Göta kanal. Enligt äldre Tivedenkällor börjar Tiveden vid norra brofästet. Foto Karlsborgs Turism AB

Laxå

Laxå kommun, belägen i Örebro län och landskapen Nerike och Västergötland är den till ytan och befolkningsmässigt minsta kommunen i Tiveden. Kommunen har lång och stark tradition av att marknadsföra och förknippas med Tiveden. Laxå kännetecknas av en relativt stor tillverkningsindustri och gynnas av goda väg-och tågförbindelser genom centralorten. Kommunen är sedan 2017 Sveriges första och enda Ekoturismkommun. Antalet gästnätter uppgick 2019 till ca 70 000 st.

Laxå kommun utgörs till ca 80 procent av skogsmark. Vandring på Oxögabergsrundan hösten 2019. (Foto S Sjöberg) *Foto: Länsstyrelsen? Kolla upp.*

1.5.6 Vi som bor här.

Tiveden är en bygd med engagerade och aktiva invånare som bryr sig om sitt närområde och dess utveckling. Ett flertal organisationer och föreningar är verksamma inom vitt skilda områden och intressen. Dessa sammanslutningars gemensamma nämnare är att de alla verkar aktivt för en levande landsbygd i Tivedenområdet. Inte sällan är personer medlemmar i flera föreningar samtidigt.

Kännetecknande för just invånarna i Tiveden är deras öppenhet mot nya besökare och människor samt förmågan att organisera sig för utveckling samt hot mot densamma. Ett anmärkningsvärt starkt socialt kapital har under decennier hjälpt Tiveden. Och kanske är det så som Anna Froster beskriver i boken *Tivedens Nationalpark – från Urtid till Trolltid* (2017): ”Tiveden är en norrländsk utpost, inte bara genom dvärgbjörken och gammelfurorna utan också i känslan att det är vi mot världen. I en avsides gränsbygd kan man inte sitta och vänta på att någon annan fixar saker”.

”Socialt kapital betyder:
”Förtroende, normer och nätverk, som kan förbättra samhällseffektiviteten genom att underlätta samordnade operationer” (Torége, 2015).

Att just ta saken i egna händer är kännetecknande för Tivedenborna, vilket inte minst bevisas i alla engagemang och utvecklingsprojekt som bedrivits under åren. Inte minst inom brukandet av skogslandskapet, ambassadörskap för bygden samt natur- och kulturturism. Som tydliga exempel på detta kan nämnas den kalhyggesfria buffertzonen runt nationalparken (mer om detta i kapital 4) samt det faktum att lokalborna lyckas utveckla 40 mil ridleder bl.a. Den öppna attityden har välkomnat många nya inflyttare och idag är flera områden i Tiveden inflyttningsbygder med allt det positiva som medföljer i form av skattekraft, kompetensförsörjning och nya idéer.

Lika öppen och förändringsbenägen som Tivedenborna generellt är, lika uppmärksamma är de mot upplevda hot mot bygden. Man vill både utveckla bygden och försvara den, med andra ord; du jävlas inte med Tiveden! För hot har det funnits gott om genom åren, däribland en planerad satsning på ett kärnkraftverk under 1960-talet, vilken ortsborna effektivt avstyrde. Ortsborna har länge kämpat för buffertzonen runt nationalparken och nu organiseras motståndet mot planer på riskfylld gruvbrytning vid sjön Unden samt en vindkraftspark i närhet till omfattande naturturism. Det unika sociala kapital som finns i Tiveden beskrivs vidare i kapital 4.

Vilopaus i tjäderskogen. Naturguide David Tverling personifierar Tiveden genom sitt engagemang för bygden och naturturismföretag. (Foto: Sofia Zetterqvist)

2. Naturen som reseanledning

2.1 Turismen i Sverige

Notering: I skrivande stund pågår Coronapandemin, Covid-19, vilket just nu påverkar turismen starkt i stora delar av världen. Många initiativ har tagits för att mildra krisens negativa inverkan och då främst genom skydd av människor, säkerställande av näringsliv och arbetsliv. Som en följd av virusets framfart föll det inhemska och utländska resandet

dramatiskt under våren 2020. För att minska smittan infördes kraftiga reserestriktioner som fick en chockartad inverkan på turism- och besöksnäringen. Vissa branscher drabbades otroligt hårt däribland flygbranschen, hotell- och restaurang, resebyråtjänster, evenemang mm. Från att år efter år kunnat uppvisa fantastiska tillväxtsiffror blev nu turismen en krisbransch. OECB beräknar att den internationella turismen kommer tappa 60 till 70 procent av sin omsättning under 2020.

I Tiveden var farhågorna stora under våren. Trots områdets fördelaktiga läge och fokus på naturturism gick det inte att bortse det faktum att ca 55 procent av besökarna vanligtvis kommer från utlandet. Flera företagare i området har dessutom under lång tid byggt hela sin verksamhet på denna grupp. Coronapandemin till trots, de svenska beskarna upptäckte ”hemester” och strömmade till området i en aldrig tidigare skådad syn. Juli månad blev intensiv med ett flertal besökarkord, såväl hos nationalparken (+14%) som kommuner (Karlsborg +43%).

Trots en orolig omvärld och stegrande klimatdebatt så fortsätter turismen att öka i stora delar av världen. Enligt UNWTO (Världsturismorganisationen) är nu turismen världens tredje största exportsektor (7% av världsexporten). I sin rapport ”UNWTO Tourism highlights 2018” slår organisationen fast att 1 av 10 jobb globalt nu finns inom turistsektorn. Många är de länder som nu inser att de turistekonomiska effekterna kan ge bruttonationalprodukten en rejäl skjuts framåt. För mycket talar för en fortsatt ökning av det globala resandet, inte minst med tanke på det ökade välståndet hos medelklassen i Kina och Indien.

Sverige är i detta sammanhang inget undantag. Turismen och besöksnäringen har på allvar tagit plats som en stor och växande sektor i svensk ekonomi. Under 2018 omsatte turismen i Sverige närmare 340 miljarder kronor. Det är en ökning med 6 procent från 2017 och sedan 2010 har ökningen varit hela 45 procent. (Tillväxtverket) Antalet sysselsatta inom sektorn uppgick under år 2018 till hela 172 000, och över tid ökar sysselsättningen snabbare inom besöksnäringen jämfört med svensk ekonomi som helhet.

-Turismen i Sverige omsätter 337 miljarder, varav 144 miljarder från utländska besökare

-172 000 människor arbetar med turism och besöksnäring.

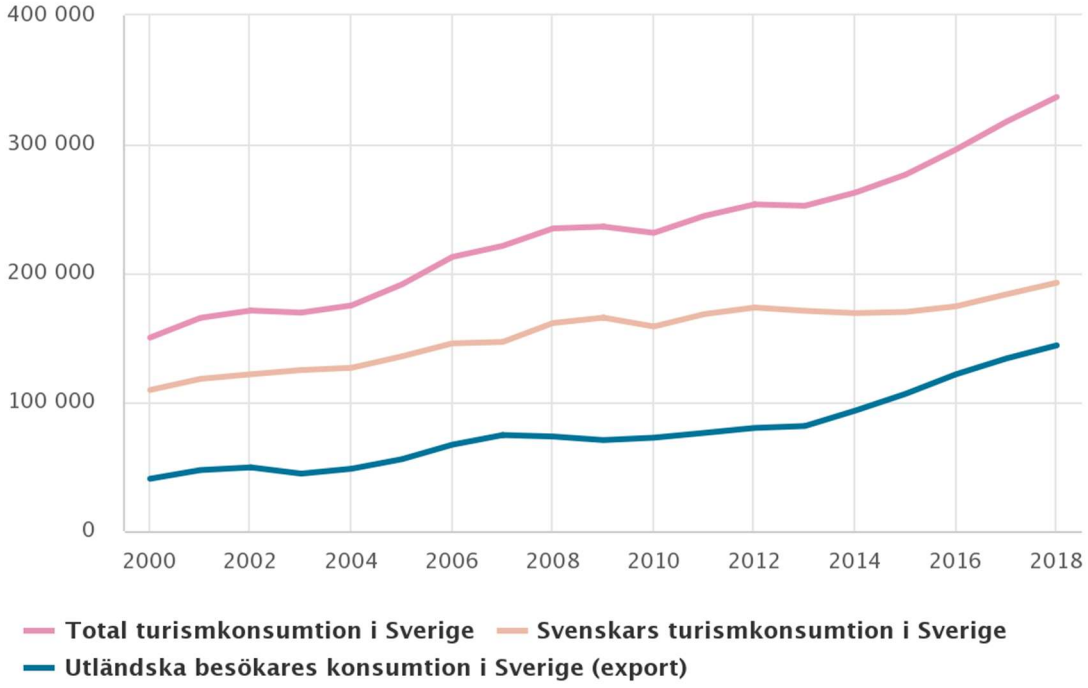

Omsättning för turism i Sverige, Löpande priser, miljoner kronor. (Tillväxtverket och SCB) Utländska besökares konsumtion har ökat kraftigt senare år. Samtidigt noteras en ökning i konsumtion hos svenska turister 2018. I takt med ”hemester”, ”flygskam” och ofördelaktiga växelkurser är det ingen vild gissning att anta att svenskars inhemska turismkonsumtion kommer öka kraftigt framöver.

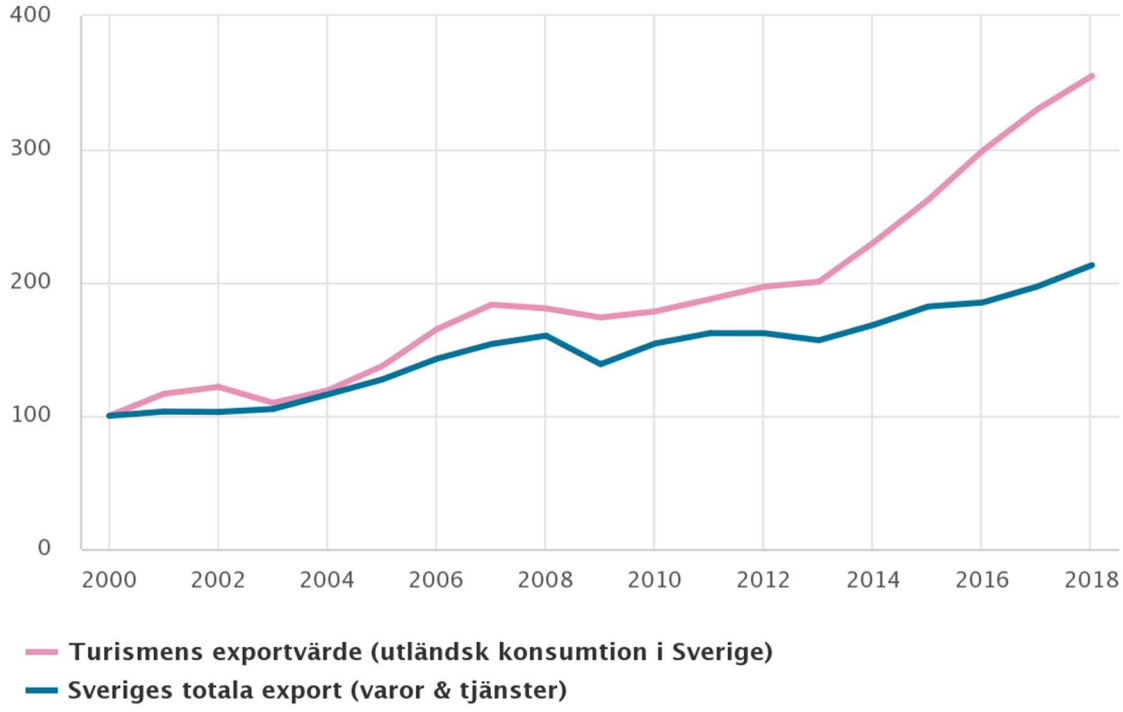

Index för turismens exportvärde i jämförelse med Sveriges totala export av varor och tjänster (löpande priser).Sedan år 2000 har Sveriges totala export av varor och tjänster haft en god

utveckling och ökat med 113 procent i löpande priser. Under motsvarande period har turismens exportvärde ökat mer än dubbelt så mycket, total 255 procent. (Tillväxtverket och SCB)

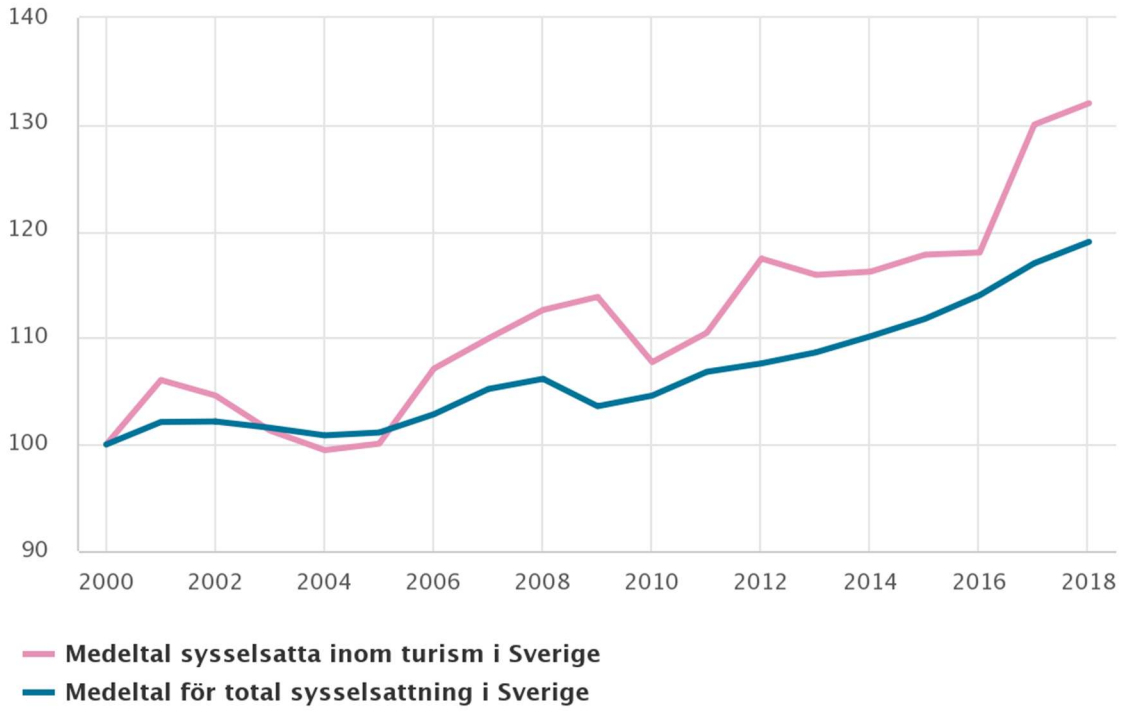

Index för turismens sysselsättningsutveckling i jämförelse med total sysselsättningsutveckling i Sverige (Tillväxtverket och SCB). Sysselsättningstillväxten är stark inom turismen, snart 200 000 anställda inom näringen.

2.2 Naturturismen i Sverige

”Naturturism är förflyttad konsumtion i form av aktiviteter, boende, måltider och andra turismtjänster där själva naturupplevelsen är i centrum.” (Branschföreningen Naturturismföretagen)

Naturturism har under senare år på allvar blivit ett begrepp inom turism- och besöksnäringen i Sverige. Idag attraherar Sverige många besökare just på grund av vår natur. Naturen har för många blivit själva reseanledningen. Inte sällan lyfts även svenskarnas naturnära livsstil och allemansrätten fram som intressanta variabler för utländska besökare. Enligt statligt ägda Visit Sweden, som har till uppgift att marknadsföra Sverige som resmål, ökar intresset för att uppleva den svenska naturen. Vilket även bekräftas av en nyligen genomförd undersökning hos målgrupper från Visit Swedens fokusmarknader; Storbritannien, Tyskland, Frankrike och USA. På frågan om vilka länder som erbjuder hållbara naturupplevelser dessa potentiella besökare spontant tänker på hamnar Sverige på en 2:a plats, endast slaget av vår granne Norge. Enligt beräkningar från branschorganisationen Naturturismföretagen torde ca 25-20 procent av de internationella besökarna i Sverige resa hit på grund av svenska

naturupplevelser. Organisationen beräknar att naturturismen årligen bidrar till närmare 60 miljarder till statskassan. (Naturturismföretagen, 2018)

Vanligaste naturrelaterade ämnena för sökningar om Sverige på nätet.
1. Camping
2. Naturfenomen
3. Unika boenden
4. Vintersport
5. Vandring
(Visit Sweden, 2019)

Att vistas i skog och mark är något som även lockar fler och fler inhemska besökare. Vilket inte minst Corona-pandemin under 2020 tydligt visade. En betydande ökning av svenska besökare noterades på flertalet landsbygdsdestinationer. Sveriges nationalparker noterade under juli månad besöksrekord och helt plötsligt skulle ”alla” ut och vandra. Detta torde hos många besökare leda till mersmak för naturbaserade aktiviteter samtidigt som årets uteblivna besökare från utlandet planerar om sitt besök till 2021. Dessutom torde antalet besökare som söker trygga resmål i världen se naturupplevelser på svensk gles- och landsbygd som ett tryggt och säkert val.

En attraktiv och tillgänglig naturmiljö med möjlighet till acceptabel infrastruktur, dvs. med möjlighet att resa till och från området, är avgörande för att driva företag inom naturturism. I takt med ett ökat intresse för att besöka och bedriva verksamhet i naturen hörs allt starkare röster för att säkra tillgången till attraktiv natur i kombination med kommersiell verksamhet inom turism. För i sanningens namn hårdnar nu intressena om skogen som infrastruktur och resurs. Länge var sågverks- och massaindustrin den stora intressenten av skogsråvara men utmanas nu alltmer av en bransch vars hela existens grundar sig på orörda naturmiljöer.

”Men nu skärps huggsexan om det gröna guldet, och önskelistan på allt som skogen ska fixa blir allt längre. Allt från nya förpackningar till banbrytande produkter i form av textilier, läkemedel och biodrivmedel. Ur det perspektivet är det logiskt att biologisk mångfald och naturskydd blir ett hot för de stora sågverken och massa- och pappersbruken”. (Per Jiborn, tidigare Generalsekreterare Naturturismföretagen)

Idag utgör svensk besöksnäring en bas-industri för landet. Turismen, och i synnerhet naturturismen, är en jobbmotor för hela landet. Ofta är företagen inom naturturism små med fåtalet anställda, men de ökar stadigt i antal och är ur sysselsättningssynpunkt allt viktigare för mindre kommuner i landsbygdsområden. Stora traditionella bolag inom skogsindustrin är fortsatt mycket viktiga för nationens export men faktumet är att antalet arbetstillfällen minskar (skogsindustrierna.se). Såväl skogshuggare som sågverk har minskat drastiskt i Sverige. En livaktig och lokal naturturism blir då ett alltmer intressant område för landsbygdskommuner. Det skapar arbetstillfällen, lokal skattekraft och framtidstro.

2.3 Besöksnäringens betydelse för landsbygdskommuner

Som beskrivits ovan har besöksnäringens andel av ekonomin i Sverige ökat påtagligt över tid. Detta märks i såväl städer som på landsbygden. I urbana miljöer sker ökningen parallellt med en stark tillväxt i övriga delar av det lokala näringslivet. På landsbygden däremot kan besöksnäringen vara den enda växande näringen i området. (Bjerke & Johansson 2018). Kortfattat bidrar besöksnäringen till den lokala ekonomin genom att attrahera besökare som

under besöket spenderar pengar på platsen. Inte sällan spenderar dessa besökare pengar på samma varor och tjänster som även lokalbefolkningen efterfrågar. På detta sätt stärker besöksnäringen den lokala köpkraften och bidrar aktivt med att utveckla affärsverksamheter som på platser som är relativt glesbefolkade och t.e.x egentligen saknar marknadsunderlag för en lanthandel, café eller restaurang.

SKR – Sveriges kommuner och regioner, har i sin kommungruppsindelning identifierat 15 kommuner, ”landsbygdskommuner med besöksnäring”, i vilka besöksnäringen är direkt avgörande för kommunens arbetsmarknad och vitalitet (SOU, 2017:95). På dessa platser märks också positiva effekter genom exempelvis ökad sysselsättning, högre grad av nyföretagande, ökat serviceutbud samt lägre arbetslöshetsnivåer. Vidare noteras även en högre prisutveckling på småhus. Idag tillhör ingen av kommunerna i Tiveden denna kommungrupp men flera indikationer pekar på att dessa effekter syns inom flera områden i Tiveden. Mer om detta i utvecklingsplanens avslutande kapitel.
Förutom besöksnäringens positiva effekter på landsbygden bidrar denna näring även med att länka samman olika delar av Sverige. Som bekant innebär resande att besökare förflyttar sig mellan platser, inte sällan mellan storstads- och landsbygdsmiljö. ”Få näringar har ett så utpräglat hela-landet perspektiv som besöksnäringen, där konkreta samarbeten mellan regioner, destinationer och företag kan ge upphov till nya innovativa lösningar och ökad attraktionskraft i form av turistprodukter och besöksuppleveler” (SOU: 2017:95, s.129).

2.4 Besöksnäringen i Tivedenområdet

Besöksnäringen i Tivedenområdet består av många mindre företag med få anställda. Inte sällan är det enmansföretagare och familjedrivna företag. Hur stort antalet företagare är beror på hur snävt vi vill definiera det geografiska området Tiveden. Idag är ett 50-tal företagare delaktiga på tiveden.se och besökskartan. Dessa utgör själva grundbultarna i Tivedens besöksnäring tillsammans med föreningar och hembygdsrörelse. I kommunernas centralorter återfinns ytterligare besöksnäring som har stor betydelse för Tiveden.

Besöksnäringen i Tiveden är växande och spänner över ett flertal olika delområden. Störst verksamhet finns inom boendesidan, dvs. campingar, vandrarhem, stugor och hotell. Restaurang, caféverksamhet och aktivitetsföretag är på tillväxt med ett ökande antal aktörer i centrala Tiveden. Gemensamt för besöksnäringen i Tiveden är att antalet bäddar under högsäsong är för få, dessutom upplevs utbudet av mat och caféer som alltför litet. (Tivedens Besökarundersökning, 2018). I takt med en växande turism i området är det inte helt oväntat att utbudet upplevs som för litet.

Safaritält på Ösjönäs våren 2020. Efterfrågan på unika vildmarksboenden har exploderat i Tiveden. (Foto A. Vahdati)

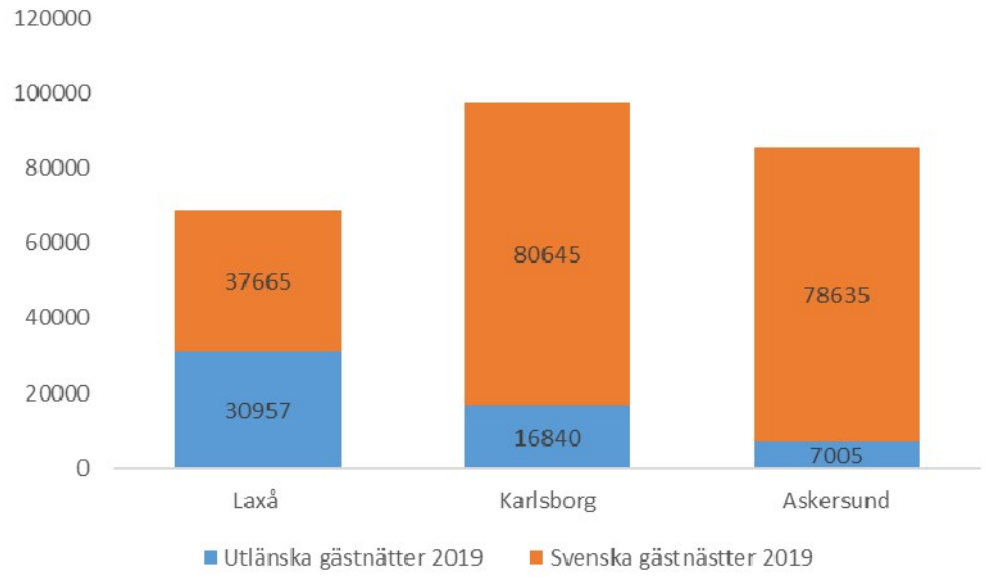

Antalet gästnätter i de centrala Tivedenkommunerna år 2019, baserat på de 37 anläggningar i SCB:s anläggningsregister. (SCB, 2020)

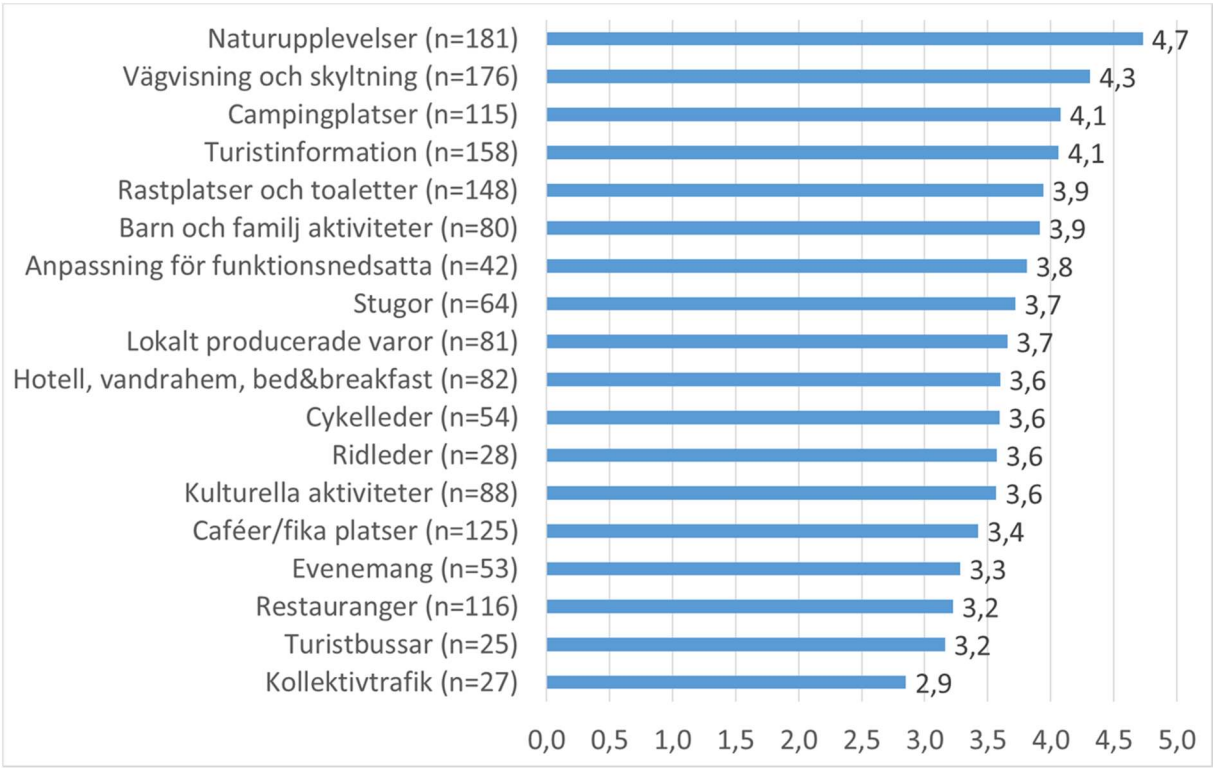

Hur upplevde du mängden av följande utbud i Tivedenområdet under din senaste vistelse där? 1. Mycket dåligt - 2. Dåligt - 3. Varken eller - 4. Bra - 5. Mycket bra (Tivedens Besöksrundersökning, 2020)

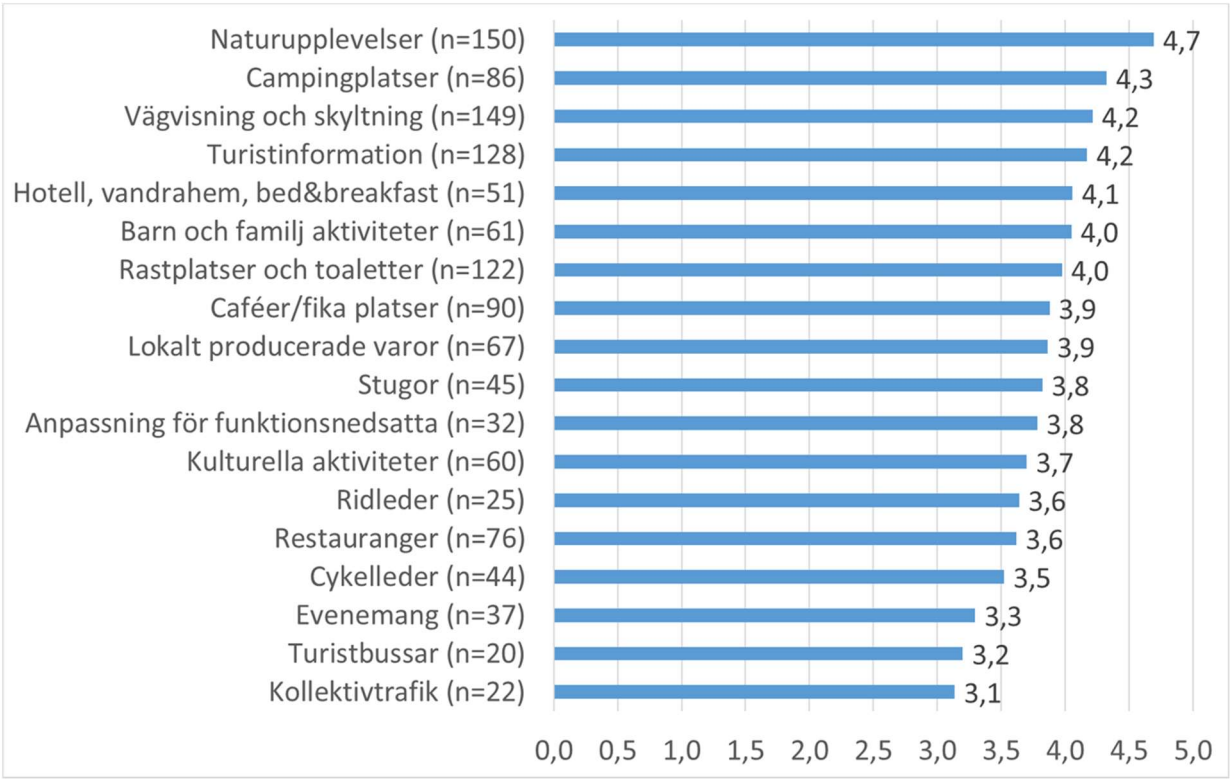

Hur upplevde du kvaliteten av följande utbud i Tivedenområdet under din senaste vistelse där? 1. Mycket dåligt - 2. Dåligt - 3. Varken eller - 4. Bra - 5. Mycket bra (Tivedens Besökarundersökning, 2020)

2.5 Tivedens nationalpark

Ett starkt varumärke i Tiveden. Bild från huvudentrén. Foto. S. Sjöberg

Strategiskt belägen mitt emellan de centrala kommunerna i Tiveden återfinns Tivedens nationalpark – själva motorn i områdets besöksnäring. Nationalparken blev 1983 Sveriges

tjugoförsta nationalpark och är efter en utvidgning 2017 nu över 2000 hektar stor. (varav 1800 hektar utgör land och 230 hektar utgörs av sjöar och vattendrag). Nationalparken utgör idag ett unikt skogslandskap opåverkad av de senaste årtiondenas storskaliga skogsbruk. I skötselplanen beskrivs att ”Syftet med Tivedens nationalpark är att ett sammanhängande skogs-, sjö-, och sprickdalslandskap skall bevaras i väsentligen orört skick och att därvid skogen skall få utvecklas mot urskog”. Och känslan av urskog är påtaglig när man besöker Tivedens nationalpark, vilket många besökare återkommer till. Det är inte för inte som skogen i nationalparken ofta beskrivs som Sveriges sydligaste vildmark.

Idag är Tivedens nationalpark en av Sveriges mest besökta nationalparker med ca 150 000 besökare årligen. Att vandra i nationalparken är tvivelsutan den mest populära aktiviteten bland besökarna och de 9 lederna om sammanlagt 35 km är mycket välbesökta under sommarhalvåret. Ledsystemet består av rundslingor i varierande svårighetsgrader och nås med enkelhet från nationalparkens tre entréer; Huvudentrén, Vitsand och Ösjönäs. Det faktum att besökarna kan passera nationalparksgränsen med bil och sålunda parkera och starta sin vandring mitt inne i urskogen har tilltalat såväl inhemska som utländska turister. Ett, på senare år kraftigt ökande besökarantal, ställer dock stora utmaningar på nationalparkens infrastruktur. Mer om detta i kapitel 4.

Skyltar i nationalparken visar besökarna till populära utflyktsmål. Foto S. Sjöberg.

De två mest vältrampade lederna i nationalparken är Stenkällerundan och Trollkyrkorundan som båda utgår från huvudentrén. Området runt Stenkällan med sina väldiga stenblock och vildmarksatmosfär har fascinerat besökare sedan slutet av 1800-talet. Detta var en mycket otillgänglig trakt i Tiveden och skogsbruket fann det sällan lönsamt att avverka i den kuperade terrängen. Trollkyrkorundan leder besökarna i dramatisk sprickdalaterräng fram till Stora och lilla Trollkyrkan. Detta är mytomspunna platser i Tiveden och var namnet Trollkyrka uppstod är inte helt fastlagt men klart är i alla fall att här bedrevs hemliga andliga sammankomster under 1700- och 1800-talen.

Vid sjön Stora Trehörningens nordligaste vik finns nationalparkens ”Riviera” i form av en för området ovanligt långgrund och vacker sandstrand. Området som kallas Vitsand är förutom badstranden känt som utgångspunkt för vandring och här finns parkens näst största entré. Inte långt från entré Vitsand finns det största klippblocket i Tiveden – Junker jägares sten – med en höjd på ca 15 meter. Här vilar mystiken och sägnen om Junker jägare som tragiskt förlorade sin älskade på platsen för länge sedan.

2.5.1 Bemanningen i nationalparken

Under perioden april till oktober bemannas huvudentrén av personal som ansvarar för nationalparkens naturvägledning samt turistinformation om Tivedenområdet. Länsstyrelsen upphandlar kontinuerligt denna tjänst och de senaste åren har denna upphandling vunnits av den ekonomiska föreningen Tivedens Guider.

Tivedens Guider består av lokalt förankrade guider, hemmahörande i de tre centrala Tivedenkommunerna och inte sällan har de även bakgrund som entreprenörer inom Tivedens besöksnäring. Nationalparkens huvudentré öppnar vid påsk och håller därefter öppet helger fram till midsommar, då bemanningen utökas till dubbelbemanning och närvaro på fler platser i nationalparken. Den utökade bemanningen fortsätter fram till mitten av september för att sedan återgå till enbart helger. Under den absoluta högsäsongen (juli-augusti) förstärks även bemanningen med ordinarie turistbyråpersonal från Laxå, Karlsborg och Askersund. Gemensamma utbildningstillfällen hålls tillsammans med Länsstyrelsen, Tivedens Guider och kommunerna.

En uppskattad delaktivitet som Tivedens Guider genomför i nationalparken är Naturkul som vänder sig till barnfamiljer. Det rör sig om naturrelaterade aktiviteter såsom överlevnadstrix, tävlingar och utmaningar, titta i vattenkikare, lära sig göra upp eld etc. Personal från Tivedens Guider brukar även medverka i Tiveden-montern vid natur- och friluftsmässor i närområdet, vilket brukar vara mycket uppskattat hos de yngre festivalbesökarna. (Sweden Outdoor Skövde, Askersund Outdoor).

Samarbetet mellan Länsstyrelsen, Kommunerna och Tivedens Guider utgör en mycket viktig framgångsfaktor i Tiveden. Då nationalparken har en stor dragningskraft på såväl inhemska som utländska besökare är det inte sällan nationalparken som utgör första stoppet i Tiveden. Följaktligen är det någon ur bemanningen som är den första personen som besökaren möter i Tiveden. Därför är det extra viktigt med bemötande, värdskap och framför allt kunnighet om natur- och turistvägledning.

Ett viktigt moment i bemanningen är därför (förutom naturvägledning) att tipsa besökarna om besöksmål och besöksnäringsföretag i Tivedenområdet. Detta för att sprida besökarna på fler områden (motverka framtida överturism) och gynna lokal besöksnäring (stärka lokal sysselsättning). Denna insats från nationalparkens bemanning ska inte underskattas då nationalparken årligen besöks av ca 150 000 besökare.

Vidare fungerar bemanningen och samarbetet kring denna som en bra informationskanal mellan besöksnäring, länsstyrelse och kommuner, samt inte minst, stärker sammanhållningen mellan dessa aktörer. Under sommaren 2020 flyttades ansvaret för nationalparkens bemanningstelefon till turistbyråerna i Tiveden. I praktiken innebär det att turist- och besöksinformationen för Tivedens Nationalpark i högre utsträckning flyttas från Länsstyrelsen till kommunerna. Vilket är helt rätt då nästan uteslutande inkommande samtal berör turistiska frågor kopplat till besöket i Tiveden.

Besöksinformation

- Hitta hit
- Tillgänglighet
- Säkerhet och regler
- När ska du besöka parken
- Kläder och utrustning
- Ljudguider
- Dokument och kartor
- Rasta, äta och bo
- Kontakt

Kontakt

Kontaktuppgifter till Tivedens nationalpark.

Turist- och besöksinformation

Har du frågor om ditt besök i Tivedens nationalpark kan du ringa till telefon 010-224 86 11 där turistbyråpersonal från Laxå, Askersund och Karlsborg svarar på dina frågor.

- Telefon: 010-224 86 11

Söker du information om boende, mat eller andra besöksmål i nationalparkens omnejd, kan du gärna besöka de lokala turistbyråernas hemsidor.

- Turistinformaton Laxås webbplats
- Turistinformation Askersunds webbplats
- Turistinformation Karlsborgs webbplats
- Lokal turist- och besöksinformation (Tivedens webbplats)

Turist- och naturvägledning

Det är vi som bemannar huvudentrén i Tivedens nationalpark:
- Föreningen Tivedens Guider
- Turistbyråer Askersund, Laxå, Karlsborg
- Länsstyrelsen i Örebro län

Turist- och naturvägledningen finansieras av projekt Besöksvänliga Tiveden och Länsstyrelsen i Örebro län.

Vi lär dig om Sveriges sydligaste vildmark och tipsar om besöksmål i hela Tiveden.
Välkommen ut!

BESÖKSVÄNLIGA Tiveden
Laxå Karlsborg Askersund

Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling: Europa investerar i landsbygdsområden

Besöksvänliga Tiveden finansieras av Jordbruksverket (Landsbygdsprogrammet), Naturvårdsverket, Region Örebro län, Länsstyrelsen i Örebro län samt de tre kommunerna Askersund, Karlsborg och Laxå.

TIVEDENS NATIONALPARK

2.6 Tivedens besökarundersökning 2018

Under sommaren 2018 genomförde projekt Besöksvänliga Tiveden och Länsstyrelsen i Örebro län en besökarundersökning tillsammans med ETOUR/Mittuniversitetet. ”Besökarundersökning i Tivedens nationalpark sommaren 2018 – En studie av nationalparksbesökare i Tivedens nationalpark samt i det omkringliggande Tivedenområdet”. Undersökningen byggde på en tidigare genomförd undersökning från 2013 men kompletterades nu med ett omfattande avsnitt rörande omkringliggande besöksnäring. Under hela sommaren fick nationalparksbesökarna möjlighet att fylla i sina kontaktuppgifter för att sedan få ett frågeformulär via e-post. Resultaten sammanställdes under hösten 2018 och har presenterats för besöksnäring och kommuner i området. Nedan följer en kortare sammanfattning och kommentarer (projektledarens) kring resultaten.

Hög andel utländska besökare

Tivedens nationalpark har en hög andel utländska besökare (55 procent) varav en majoritet av dessa är bosatta i Tyskland (42 procent). Av den svenska andelen besökare kommer hela 26,8 procent från Västra Götaland följt av Stockholmsregionen (22,1 procent), Örebro (13,4 procent), Jönköping (8,7 procent) och Östergötland (7,4).
Detta visar på en stor potential att öka besökarna från ca 1-1,5h bilfärd från nationalparken. Detta är något kommunerna har i beräkningen vid geografisk spridning av marknadsföring gällande vår- och höstaktiviteter i Tivedenområdet. (Eldveckan, Påskvanda Tiveden Vättern samt mässor)

58 procent förstagångsbesökare

Andelen förstagångsbesökare i nationalparken är förvånansvärt hög. 58 procent av besökarna vistades i parken för första gången under 2018. (Svenska besökare 45 procent, utländska

besökare 68 procent). Detta bör ställas i relation till andelen nöjda besökare och s.k. varumärkesambassadörer. Besökarna har i studien påvisat en stor nöjdhet med sitt besök i Tivedenområdet, detta blev även tydligt i Region Örebro läns besökarundersökning i Tiveden sommaren 2018. Besökare tänker i hög uträckning uppmuntra vänner och besökare att besöka Tivedenområdet.

85 procent barnfamiljer i Tiveden

Ytterligare en siffra som överraskade var andelen barnfamiljer. 85 procent av besökarna reste till Tiveden tillsammans med sina barn. Detta var även tydligt i föregående undersökning från 2013 där motsvarande siffra blev 80 procent. Detta är en tacksam målgrupp, inte minst med tanke på att besökarna i Tiveden bör ses som potentiella inflyttare till kommunerna i Tiveden. Kommunerna Laxå, Askersund och Karlsborg har demografiska utmaningar. Och mitt framför oss svämmar Tivedenområdet över av barnfamiljer. Huruvida turismen bidrar till attraktivitet och inflyttning är ett område som kommunerna bör undersöka närmare.

Det finns potential till ökad spridning av besökarna

68 procent av besökarna vistades även i det omkringliggande Tivedenområdet under sitt besök. Spridningen av besökarna är tämligen jämt fördelad över kommungränserna men skiljer sig åt i karaktär av besöksmål. Centralorterna i Askersund och Karlsborg är utpräglade sommardestinationer i området medan Laxå har stor besökskoncentration i kommunens södra delar i anslutning till Sannerud och nationalparkens entréer. Att sprida besökarna i hela Tiveden är av största vikt för att motverka (en alltmer) upplevd trängsel hos såväl besökare som boende i området.

Underbetyg för cykelleder och offentliga transporter

Generellt sett visar besökarundersökningen på mycket nöjda besökare i såväl nationalpark som i det omkringliggande Tivedenområdet. Besöksnäringens entreprenörer får överlag höga betyg av besökarna. Men det saknas inte områden med förbättringspotential, däribland antalet serviceinrättningar som upplevs få till antalet. Detta gäller främst antalet restauranger, caféer och dagligvarubutiker i området. Vidare får cykelleder, offentlig transport och turistbussar ett underbetyg av besökarna, både vad gäller mängd och kvalitet. Under 2019 genomfördes ett LEADER-projekt rörande turistbuss i Tiveden och under 2020 planeras ett LEADER-projekt för att skapa nya cykelleder i området.

Naturen som reseanledning

Inte helt oväntat är det i hög grad olika aspekter av naturmiljön som lockar besökarna till nationalparken. De starkaste motiven för besöket anges som ”uppleva naturens skönhet”, ren och oförstörd miljö, en känsla av frihet samt lugn och ro.

De öppna svaren i undersökningen indikerar en oro hos många besökare att växande besöksströmmar kommer påverka naturen och upplevelsen negativt. Å andra sidan finns en stor andel som gärna skulle vilja se ytterligare faciliteter och aktiviteter i området. Dessa tankar och resonemang är på intet sätt unikt för Tiveden men måste beaktas av flera aspekter. Detta behandlas ytterligare i kapital 4.

3. Aktiviteter i Tiveden

I detta kapital behandlas de större aktiviteterna rörande turism- och besöksnäring i Tivedenområdet. Varje aktivitet beskrivs med ett nuläge, följt av föreslagen inriktning på kort respektive lång sikt. Vandring, cykling, fisketurism, måltidsturism samt kollektivtrafik beskrivs mer ingående. Ridleder, Evenemang, naturguidningar och natur- och kulturturism beskrivs övergripande. Kapitlet avslutas med förslag på framtida kommunal organisationsstruktur i Tiveden, dvs. hur ett fortsatt samarbete kan fortlöpa.

3.1 Vandring

Intresset för att ge sig ut i skog och mark har vuxit sig allt starkare i Sverige. Detta har inte minst märkts av hos våra svenska nationalparker och i fjällen. Allt fler ger sig ut på vandringslederna, från norr till söder. Trots en avsaknad av utländska turister under Coronapandemin så fylldes klassiska svenska vandringsleder med svenska besökare. Många människor som aldrig tidigare vistats i naturen hittade under 2020 ett nytt intresse.

3.1.1 Nuläge - Vandring i Tiveden

Tiveden är på intet sätt undantagen från rådande intresse för att komma ut på vandringsleder. I området finns ett relativt stort antal vandringsleder i varierande skick, miljö och ålder. Faktum är att några av dagens leder sträcker sig flera hundra år bakåt i tiden. Ett tydligt exempel på detta är Munkastigen, där munkarna i Ramundeboda kloster vandrade ner till Olshammar för att därifrån med båt segla vidare mot Alvastra kloster och Vadstena kloster. Även ett flertal så kallade kyrkstigar finns ännu bevarade i centrala Tiveden, däribland kyrkstigen mellan Tived och Tivedstorp. Innan Tiveds kyrka uppfördes i mitten av 1800-talet fick ortsborna vandra ända ner till Undenäs för att delta i gudstjänsterna.

Rast och vila på vandringen. Naturreservatet Stora Fjället i Tiveden. (Foto S Sjöberg)

Idag utgör ledsystemet i nationalparken själva navet i områdets vandringsturism. Enligt Tivedens Besökarundersökning (2018) uppger 95% av besökarna i nationalparken att de ägnar sig åt vandring på någon av de nio lederna. Med tanke på att nationalparken årligen besöks av ca 150 000 besökare så indikerar detta ett tydligt intresse för vandring i Tiveden.

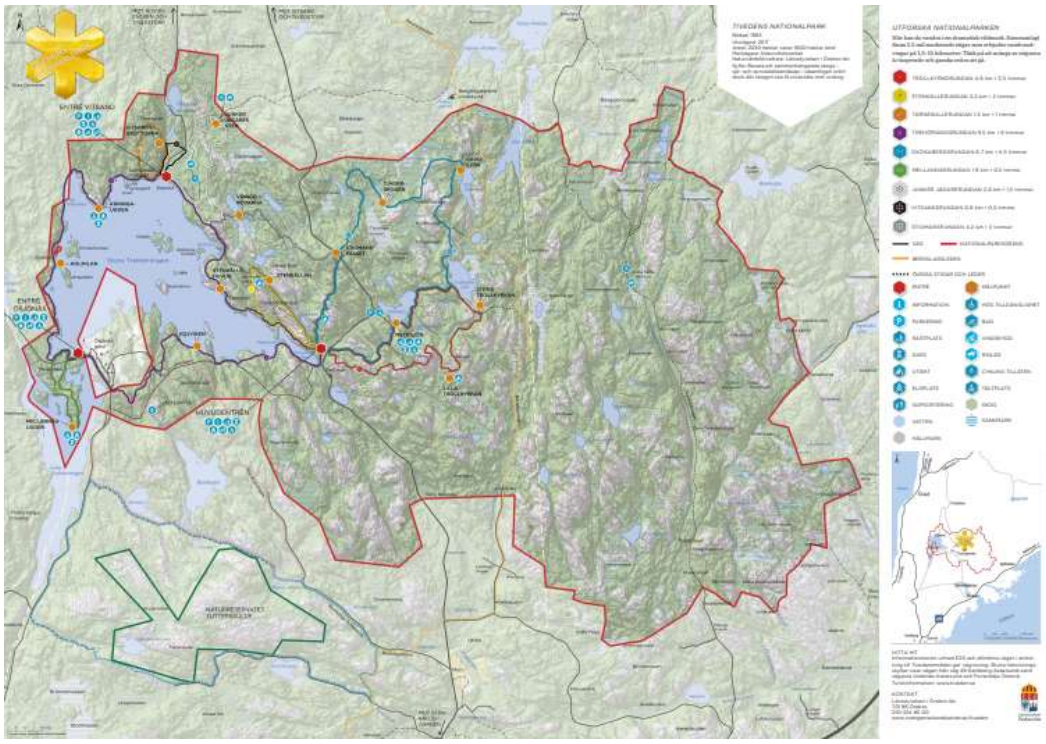

Tivedens populäraste karta som visar ledsystemet i nationalparken.

Vandringsleder i nationalparken:
-Trollkyrkorundan 4,6 km (ca 3,5 timmar)
-Stenkällerundan 2,2 km (ca 2 timmar)
-Tärnekullerundan 1,3 km (ca 1 timme)
-Trehörningsrundan 9,5 km (ca 6 timmar)
-Oxögabergsrundan 6,7 km (ca 4,5 timmar)
-Mellannäsrundan 1,9 km (ca 0,5 timme)
-Junker Jägarerundan 2,8 km (ca 1,5 timme)
-Vitsandsrundan 0,9 km (ca 0,5 timme)
-Stigmansrundan 4,2 km (ca 3 timmar)

Bergslagsleden

Tillsammans med nationalparkslederna utgör Bergslagsleden själva ryggraden i det befintliga antalet leder i Tiveden, och då i synnerhet centrala Tiveden. Bergslagsleden är totalt ca 28 mil lång och sträcker sig som en pulsåder genom hela Örebroregionen. Leden är indelad i 17 etapper som är mellan 7 till 23 km långa. Bergslagens sista etapper mellan Ramundeboda och Stenkällegården skär rakt igenom Tiveden och har av Svenska Turistföreningen blivit utsedd till en av Sveriges nationella signaturleder. I anslutning till Bergslagsleden finns även rundslinga Tiveden.

STFs 12 signaturleder
”Sverige erbjuder många olika vandringsleder i såväl fjällmiljö som i flackt landskap. För att underlätta inför din nästa vandring har vi gjort ett urval av Sveriges mest spektakulära leder – vi kallar dem signaturleder. Kännetecknande för de 12 signaturlederna är den vackra naturen och att de är karaktäristiska för sin landsdel. Tillsammans ger de 12 lederna en bred bild av Sveriges vandringsutbud och natur.”

Runt nationalparken finns ytterligare vandringspärlor i varierad terräng och svårighetsgrad. Områdets mer populära vandringsleder finns i naturreservat Stora Fjället, naturreservat Utnäset, Kvarnfallet-Högsåsen samt Djäknerundan vid Granvik. Ytterligare intressanta leder finns i området som kallas Röa Broa (Långsjö- och Luffarboleden), kyrkstigarna mellan Sannerud och Tivedstorp samt Munkastigen. Längs Vätterns västra strand passerar även norra Vätterleden vilken i Stenkällegården binds ihop med västra Vätterleden.

3.1.2 Vandring - på kort sikt

Intresset för att vandra i Tiveden har på senare tid ökat markant, detta har framförallt synts tydligast på nationalparkslederna. År efter år har ledräknarna som är placerade på utvalda ställen i nationalparken noterat kraftiga ökningar av besökare. Under våren 2020 var anstormningen till nationalparken exceptionell och under juli månad noterades en ökning på ca 14%. Och då bör vi påminna oss om att över hälften av besökarna i nationalparken (vanligtvis) utgöras av utländska besökare. Coronapandemin har verkligen fått ut svenskarna i skogen.

Med tanke på det ökade intresset för vandring i Tiveden är det på kort sikt viktigt att fortsätta arbetet med att sprida besökarna i området under högsäsong. Området har flera vandringspärlor att upptäcka och dessa bör marknadsföras ännu mer tilltalande för våra besökare. Oftast känner bara besökaren till nationalparkens leder och tror att dessa är det enda som erbjuds i området.

Att marknadsföra vandring under vår och höst är lågt hängande frukt i Tiveden. 2018 startade kommunerna Laxå, Karlsborg och Askersund upp ett samarbete runt vår och höstkampanjer. Dessa benämndes Påskvandra Tiveden Vättern samt Eldveckan. Dessa kampanjer kan utvecklas ytterligare, dvs. förankras ännu mer hos besöksnäringen och marknadsföras i närområdet. Genom evenemang och kampanjer på vår och höst kan besöksnäringen utöka sina öppettider och därigenom öka sin totala omsättning.

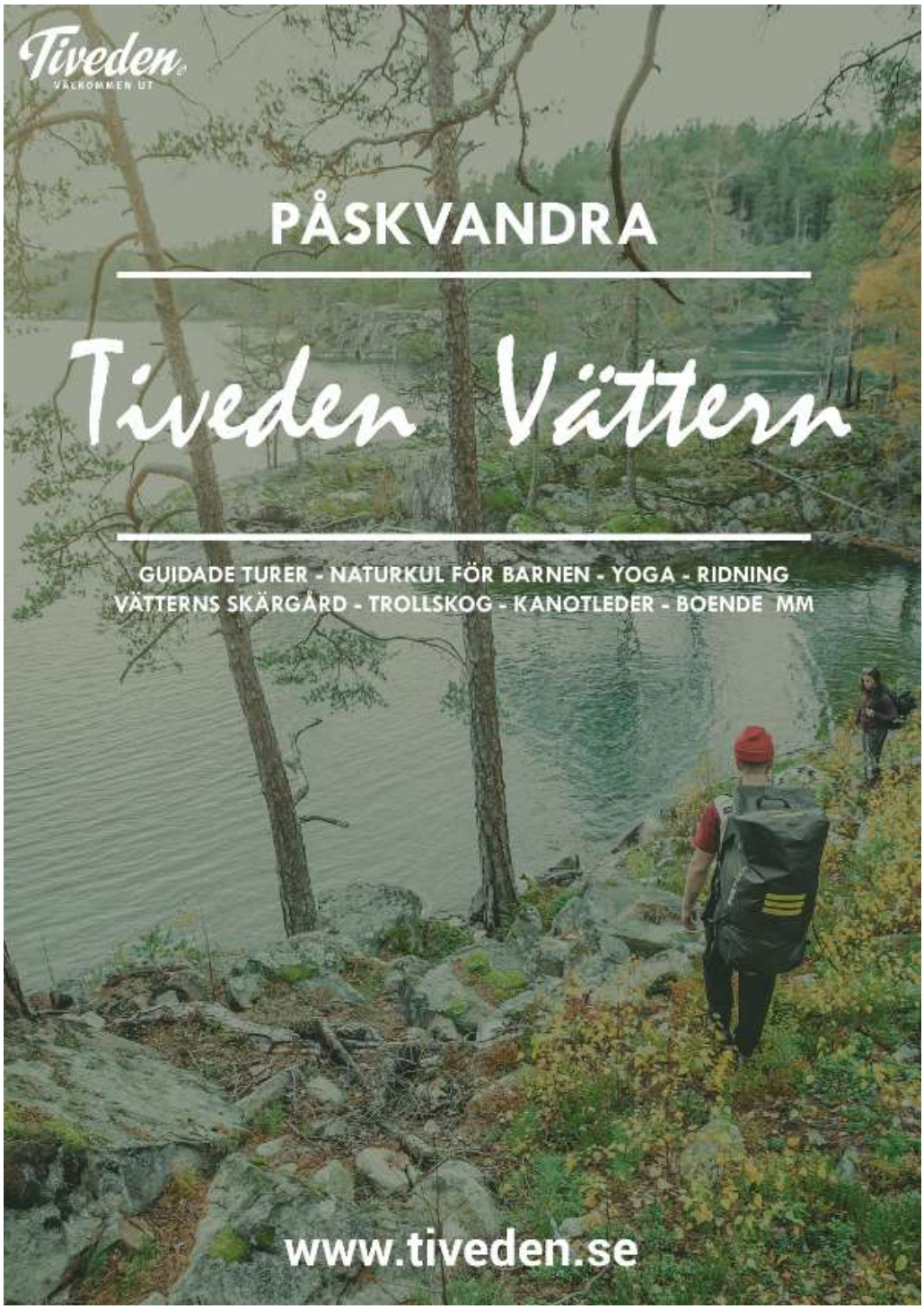

Vandringsturismen har goda förutsättningar i Tiveden, även på vår och höst. (Vårkampanj 2019)

3.1.3 Vandring – på lång sikt

Idag finns ett fåtal vandringspaket på tiveden.se där antingen ett enskilt företag eller i samarbete utvecklat vandringserbjudande i Tiveden. Detta bör på sikt utvecklas ännu mer. Det torde finnas en stor efterfrågan på vandring i Tivedens vilda natur, i kombination med unika måltidsupplevelser, bekväma och unika boenden samt möjlighet till anslutning via kollektivtrafik. Vandringsturismen har mycket goda förutsättningar att bidra till både höst- och vårsäsong i Tiveden.

Så kallad Soft Adventure, dvs. en aktiv men inte för ansträngande naturupplevelse kombinerad med upplevelser inom lokal kultur, historia och mat och dryck, har blivit allt mer efterfrågat av såväl utländska som svenska besökare. Här finns enorma möjligheter bygga erbjudanden i Tiveden.

3.2 Cykling

Tillväxtverket konstaterar att cykelturismen växer kraftigt i Sverige och har stor potential att utvecklas ytterligare. Flera destinationer och områden i Sverige arbetar i rask takt för att utveckla sitt cykelerbjudande och därigenom stärka den lokala besöksnäringen. Cykelcentrum på Statens väg- och transportforskningsinstitut konstaterar att cykelturistens behov är av central betydelse för att utveckla framgångsrika destinationer, och inte minst ur ett säsongsförlängningsperspektiv.

3.2.1 Nuläge - Cykling i Tiveden

I Tivedens Besökarundersökning (2018) konstaterar Mittuniversitetet/ETOUR att cykelleder i området i genomsnitt får låga omdömen för såväl mängd som kvalitet. Vidare konstateras i rapporten att ”Det ökande besökarantalet i nationalparken kan troligtvis hanteras genom utveckling och marknadsföring av cykel- och vandringsleder av hög kvalitet med bra skyltning i andra områden inom Tiveden”. Såväl entreprenörer inom besöksnäringen, turistbyråer i området, nationalparksbemanning som närboende har uppmärksammat ett växande intresse för cykling i Tiveden. Området förväntas erbjuda fantastiska cykelmöjligheter i ”fantastisk trollskog”, men faktum är att utvecklad infrastruktur för cykling inte motsvarar besökarnas förväntningar. I centrala Tiveden finns idag två äldre cykelleder (Lilla Kungsleden och Stora Vargrundan) som förvaltas av Tiveds Utvecklingsgrupp.

Cykelturisterna är en bred grupp med vitt skilda behov och förväntningar. Följande bild ger en översikt av turister som cyklar/cykelturister. (Västmanland Tourism, 2017)

Turister som cyklar/cykelturister

	Cykelturister, MTB Erfarna cyklister	**Turister som cyklar, leisure, motionär, Soft Adventure-cyklister**
Definition	Reseanledningen är cykelsemester och cykeln används varje dag och utgår från samma punkt	Cyklingen är en del av reseanledningen och delas av flera olika aktiviteter
Övernattning Boendeanläggning	Utgår från samma boende om det finns ett stort utbud av leder, eller förflyttar sig mellan flera olika boenden om leden är intressant	Ett boende under flera dagar där det finns flera aktiviteter i området. Är intresserade av paket med flera boenden att cykla mellan
Aktiviteter	Cykelupplevelsen är aktiviteten på resan	Gärna familjeaktiviteter, god mat, bad och sevärdheter
Kännedom om destination	Liten	Liten eller större, informerar sig på plats om sevärdheter, kartor och omgivningar
Information	GPX-filer, kartprogram, forum, appar mm	Lokala kartor, broschyrer, aktivitetesbroschyrer, webbsida
Krav på cykelleder	Långa intressanta, spännande leder, helst slingor. Gärna utmanade. Välmarkerade leder.	Slingor, korta och långa turer, Välmarkerade eller lättnavigerade.
Önskemål och större dragningskraft	Ledsystem, cykeltvätt, säker förvaring, dusch, restaurang, gemenskap med likasinnade, transport, knutpunkt, kommunikation.	Paketerbjudanden. Uthyrning av cyklar, anordnande av andra aktiviteter, billigt boende t.ex. i stuga, barnvänligt. Självhushåll eller paket med mat och boende.

Merparten av de personer som cyklar i Tivedenområdet är turister som ser cyklingen som en del av reseanledningen. Många besökare på campingar, stugbyar, hotell och ställplatser har med sig cyklar. De ser helt enkelt cyklingen som ett naturligt inslag under sin semestervistelse i Tiveden.

3.2.2 Cykling – på kort sikt

Projekt Besöksvänliga Tiveden konstaterade tidigt att efterfrågan på cykelleder i Tiveden inte motsvarade utbudet. Under våren 2019 genomfördes en förstudie för att lokalisera möjliga dragningar av nya cykelleder i centrala Tiveden. Rapporten resulterade i ett flertal intressanta och realistiska förslag på befintliga skogs- och grusvägar. Under vintern 2020 beviljades projektet Cykla i Tiveden av LEADER Mellansjölandet – vilket syftar till att skapa faktiska fysiska cykelleder i centrala Tiveden. I skrivande stund har en projektledare anställts och möjligheten att öppna upp för cykling på befintliga ridleder i området ses som ytterligare en möjlighet för att bredda alternativen.

Syftet med projekt Cykla i Tiveden är att erbjuda besökarna ett antal vackra och markerade cykelleder som även knyter ihop närliggande besöksnäringsföretag såsom boendeanläggningar, caféer, restauranger, och aktivitetsföretag. Att just koppla ihop entreprenörerna genom nya cykelleder har flera fördelar. Förutom de uppenbara bekvämlighetsaspekterna för besökaren/cyklisten så underlättar detta paketering och samarbete mellan anläggningarna. Något som ligger helt i linje med regeringens nationella cykelstrategi (2017) som konstaterar att cykelturismen behöver utvecklas och öka sin attraktivitet genom fler exportfärdiga produkter såsom resepaket, cykelvänliga boenden och researrangörer av cykelutflykter.

Vidare är projekt Cykla i Tiveden klimatsmart genom att besökare som annars skulle tagit sin bil från boendeanläggningen istället kan välja cykel som transportalternativ till t.ex. nationalparken eller den lokala restaurangen etc. Härigenom kan även de hårt belastade parkeringsplatserna i Tivedens nationalpark få en viss avlastning då andelen cyklister torde öka med ett större utbud av cykelleder i området.

Rekognosering av nya cykelleder i centrala Tiveden sommaren 2020. (Foto S Sjöberg)

3.2.3 Cykling – på lång sikt

På kort sikt fokuseras på att erbjuda fysiska cykelleder i närområdet runt nationalparken. På längre sikt bör cykelledssystemet byggas ut till centralorterna i Tivedenområdet. På så sätt kan besökarna spridas över ett större område samtidigt som tillgången till kollektivtrafiken kan utnyttjas bättre. Detta kan i sin tur underlätta paketering och marknadsföring och paketering av en hållbar cykelsemester i Tiveden. I Askersund och Karlsborg ansluter bussar från Örebro- respektive Skaraborgsregionen. I Laxå centralort passerar västra stambanan med tåg från Göteborg och Stockholm.

I merparten av de svenska länen är det möjligt att ta med cykeln på tåget om än med vissa regionala skillnader. Tåg i Bergslagen erbjuder två platser per avgång, Västtrafiks pendeltåg erbjuder sex platser för cykel. Däremot är det i dagsläget inte möjligt att ta med cykel på SJ:s

avgångar. Detta kan dock förändras i närtid eftersom Europaparlamentet beslutat om ett nytt resenärsdirektiv för EU som innebär att det ska finnas plats för cyklar på alla sorters tåg. I direktivet står: ”Alla nya eller upprustade passagerartåg ska senast två år efter ikraftträdandet av denna förordning vara utrustade med en tydlig angiven plats för transport av minst åtta monterade cyklar”.

3.3 Fisketurism

Ett område som ingår i begreppet naturturism är fisketurismen – ett område med goda förutsättningar att utvecklas ytterligare. I Sverige finns ca 100 000 sjöar och vattendrag, intressanta fiskarter, väl utbyggd infrastruktur, vackra naturmiljöer och allemansrätt. Landets geografi och skiftande klimat från norr till söder gör att fisketurismen kan bedrivas på olika sätt, året om, vilket i många destinationer kan bidra till lokal säsongsförlängning. Beräkningar från Statistiska centralbyrån (2019) visar att ca 1,6 miljoner svenskar minst en gång under året ägnade sig åt fritidsfiske, vilket tydligt indikerar ett stort intresse hos befolkningen. Intresset hos utländska besökare växer och i SOU 2017:95 framhålls fisketurismen som ett område där utövarna är beredda att resa längre sträckor, betala för fina fiskeupplevelser och som gärna köper ett paket med bekvämt boende. Liksom många sektorsområden inom turism saknas detaljerad och uppdaterad statistik för fisketurismen, vilket ovan utredning också poängterar.

Fisketurism i sjön Unden i Tiveden, känd för sina stora gäddor. (Foto Pavel Koubeck)

Fritidsfiske
Allt fiske som inte bedrivs för avsalu. Syftet är rekreation och/eller konsumtion av fångsten i det egna hushållet. Fritidsfiske kan delas upp i sportfiske och husbehovsfiske beroende på vilken redskapstyp som används samt vad syftet med fisket är.

Fisketurism
När människor i syfte att fritidsfiska reser till och vistas på platser utanför sin vanliga omgivning eller nyttjar tjänster som tillhandahålls av fisketurismföretag.

(Jordbruksverket, 2013)

"- Den typiske fritidsfiskaren i Sverige är en man på cirka 42 år som bor i inlandet i södra eller mellersta Sverige. Han fångar främst gädda och abborre men även öring och använder oftast handredskap som spinn- eller flugspö. I genomsnitt är han ute sju dagar per år och fångar cirka åtta kilo fisk om året". (Havs- och Vattenmyndigheten, 2018)

3.3.1 Nuläge – Fiska i Tiveden

I Tiveden finns stora möjligheter att bedriva såväl fritidsfiske som fisketurism. Området är rikt på sjöar och vattendrag – de främsta fiskesjöarna är sjöarna Vättern, Unden, Skagern, Viken, Laxsjöarna samt de av företaget Hökensås Sportfiske arrenderade sjöarna Sörgårds Bergsjö, Nödre- och Mellre Fisklösen, Kvarnsjön, Bergsjön, Hanesjön och Djäknesjön. De tongivande företagen i Tiveden med inriktning på fisketurism är Hökensås, Larssons Sportfiske samt Mamos Fiskecharter.

Fisketuristerna kommer från såväl hela Sverige som utlandet och deras vistelsetid och typ av fiske varierar. En betydande del av dessa turister bor under vistelsen i husvagn/husbil samt hyr stugor i anslutning till båtramp. Ett flertal större boendeanläggningar i Tiveden använder fiskemöjligheterna i sin marknadsföring för att ytterligare stärka sitt erbjudande. Laxå, Karlsborg och Askersund har i samarbete producerat en ny fiskebroschyr i för fisket i Tiveden och Norra Vättern. Dessutom finns en gemensam fiskebroschyr för södra Tiveden genom MTGK-samarbetet.

I skrivande stund bedrivs projektet Fiska i Tiveden Ekoturismområde, vilket är Leader-finansierat projekt som syftar till att utveckla och främja fisketurismen i Tiveden. Målet är att etablera Tiveden som en fiskedestination. Projektet ska inventera förutsättningarna genom att klarlägga sjöar i området, fiskekort, möjligheter till båtuthyrning, båtramper etc. Bakgrunden är, förutom ett växande intresse för fisketurism, att boendeanläggningarna har ledig kapacitet under våren och hösten då intresset för sportfiske är som störst.

3.3.2 Fiske – på kort sikt

Tiveden har ett synnerligen gott utgångsläge för att utvecklas till en tydlig fiskedestination. Den geografiska positionen i landet är minst sagt god, tillgången på sjöar och boendeanläggningar är även relativt fördelaktiga. Dessutom är Tiveden ett väl inarbetat resmål hos framför allt tyska besökare, (största utländska grupp), vilket faller väl samman med det faktum att tyskar även är den största utländska gruppen inom kategorin utländska besökare som fiskar i Sverige (Tillväxtverket, 2014).

Projekt Fiska i Tiveden Ekoturismområde fyller här en viktig funktion för att i ett första steg skapa en överblick av fiskemöjligheterna i området. Dvs. en form av inventering att utgå ifrån vad gäller fysiska möjligheter till fiske, lagar och regler samt att bygga relationer med nyckelpersoner inom området. Då projektet i huvudsak bedrivs i Tivedens ekoturismområde, dvs Laxå kommun, så är det av stor vikt att synkronisera resultatet med såväl offentliga, privata och ideella aktörer i området. Här är det viktigt att besöksnäringen får vetskap och information om fiskemöjligheterna i området, för att på sikt bygga erbjudanden och paket.

3.3.3 Fiske – på lång sikt

En framtida utvecklad och positionerad fisketurism i Tiveden kommer ha stor inverkan på besöksnäringens möjligheter att förlänga säsongen. Genom en ökad efterfrågan på fiskeupplevelser kan befintliga boendeanläggningar utnyttja den lediga boendekapacitet som finns på våren och hösten, och i vissa fall även vintern. Nya och befintliga fiskeguideföretag skulle genom ökad efterfrågan kunna vässa sina erbjudanden och erbjuda helhetslösningar tillsammans med boendeanläggningar och mathantverkare. Vi är väl medvetna om att flera boendeanläggningar efter en hektisk sommarperiod vill åtnjuta välförtjänt ledighet, men kanske finns det flera aktörer som här ser en möjlighet till att hålla öppet året runt? Och kanske öka antalet anställda?

Fisketurismens potential är sammanfattningsvis stor i Tiveden och är, likt cykelturismen, ”lågt hängande frukter” att utveckla ytterligare i framtida destinationssamarbeten. Samtidigt är området komplext då det berör många aktörer och instanser. Näringen kommer med stor sannolikhet att få ännu större uppmärksamhet då Jordbruksverket och Havs- och Vattenmyndigheten i somras fick uppdraget av regeringen att ta fram en gemensam strategi och handlingsplan för fisketurismen.

3.4 Måltidsturism i Tiveden

Mat och dryck blir allt viktigare för besökarens totalupplevelse av en destination. Såväl inhemska som utländska besökare ställer högre krav på det lokala utbudet av restauranger och caféer. Visit Sweden, som aktivt arbetar för att stärka Sveriges konkurrenskraft som matdestination, visar på en stor outnyttjad potential i svensk måltidsturism. Enligt samma organisation finns det 122 miljoner matintresserade resenärer enbart i Europa (Visit Sweden, 2017). Beräkningar från Tillväxtverket (2016) visar att ca 70 miljarder kronor av besökares utgifter i Sverige går till mat och dryck. Det är ett faktum att samtliga besökare måste äta under sin resa och de medhavda äggmackorna längs europavägarnas rastplatser har för länge sedan utmanats av lokalproducerade delikatesser i vacker kultur- och naturmiljö.

Måltidsturismen utgör idag ett viktigt komplement till kultur- och naturturismen. Populära vandringspaket som avslutas med måltidsupplevelser är mycket uppskattade hos breda målgrupper. Detta syns tydligt hos inte minst fjällvandringen med uttalade besöksmål i exempelvis fjällstationerna Blåhammaren, Saltoloukta och Helags. Många företagare inom måltidsturismen utgår från lokalt producerade råvaror och hämtar inspiration från skog, mark och sjöar i det omkringliggande landskapet. Transparensen och kring råvarornas ursprung och tillagningens tillvägagångssätt är särskilt utmärkande för dessa företag.

Det växande intresset hos besökarna för mat och dryck tillsammans med ett ökat antal företag verksamma inom måltidsturism skapar stora synergieffekter, inte minst på landsbygden. Det bidrar till ökad sysselsättning inom besöksnäringen och dagligvaruhandel, men även inom lantbrukssektorn. LRF, Lantbrukarnas riksförbund räknade år 2016 med att ca 5500 av deras medlemsföretag bedrev någon form av turismverksamhet. I SOU 2017.95 (s.322) påpekas betydelsen: ”att ta emot besökare och sälja direkt till konsument, istället för att använda grossist och handel, ger producenter ett större spelrum att välja specialgrödor, odla mindre volymer och möjlighet att ta ut högre pris”.

Att just kunna ta ut ett högre konsumentpris är i många fall avgörande för lokala och småskaliga producenter. Och den kompletteras på konsumentsidan av en villighet att betala mer för lokalproducerad mat och dryck. I Visit Swedens kartläggning av den svenska potentialen inom måltidsturism konstateras att matintresserade resenärer i många fall lägger

dubbelt så mycket pengar på mat och dryck som den generelle besökaren. Den matintresserade besökaren är enligt kartläggningen vanligtvis i åldern 30-50 år samt äldre och denna grupp tenderar att ha en högre utbildning samt inkomst över genomsnittet. De är aktiva resenärer som söker det autentiska, särskiljande och innovativa.

En lyckad måltidsturism med kunniga och engagerade företagare kan starkt bidra till att hela totalupplevelsen av en destination förstärks. Visit Sweden konstaterar att den regionala matidentiteten inom länder som Frankrike, Tyskland, Italien och Spanien är väl förankrad i besökarnas förväntningar. Samtidigt saknas motsvarande tyngd i regional mattradition i Sverige, vilket öppnar upp för innovation och flexibilitet hos näringen. Sammanfattningsvis har måltidsturismen, gärna i kombination med kultur- och naturturism, en stor potential på landsbygden.

3.4.1 Nuläge – Måltidsturism i Tiveden

Antalet företag verksamma inom måltidsturism i Tiveden är på tillväxt men det finns fortsatt behov av fler aktörer. Detta framkom tydligt i Tivedens Besökarundersökning (2018). Idag finns ett fåtal profilerade restaurang- och kaféaktörer som byggt upp unika och regionalt kända verksamheter. I Sannerud ligger Tiveds Kafferosteri & Kafé och bredvid denna restaurang Luripompa. I närheten finns Krogen mitt i skogen – Tivedens mat. Gemensamt för dessa, förutom en hög kvalitet, är deras popularitet och unika och vackra lägen i Tiveden.

Nya koncept har under senare tid etablerat sig i området, däribland Pop Up-krogen ”Uti det Wilda” vid Undens västra strand, som hade premiär sommaren 2020. Sommaren 2018 anordnade Katrinelunds Gästgiveri och Sjökrog en Pop Up-restaurang i Tivedens nationalpark. Efterfrågan på unika matupplevelser i spektakulär natur har en stor och växande efterfrågan.

Ett flertal boendeanläggningar i Centrala Tiveden erbjuder mat och dryck. Däribland Ösjönäs, Tivedstorp, Camping Tiveden, Hamgården, Olshammarsgården, Granvik Event, Bakstugan och Kolarkojorna, Skagagården samt Forsviks Café och Mat (som även äger Villa Göta). I kommunernas centralorter återfinns även ett växande antal restauranger och caféer, vilka har stor betydelse för helhetsupplevelsen i Tiveden.

Under 2019 öppnade restaurang Luripompa, vilken blev en omedelbar succé i området. (Foto S. Sjöberg)

3.4.2 Måltidsturism - på kort sikt

Det är ett faktum att alla besökare måste äta. Turismstatistik visar att ca 23 procent av besökares utgifter går till området mat och dryck, detta motsvarar årligen ca 70 miljarder kronor (SOU 2017:95). Trots att utbudet av mat och dryck i Tivedenområdet sakta men säkert växer så är det tydligt att efterfrågan överstiger utbudet under högsäsong. Det behövs ytterligare aktörer helt enkelt.

Hos turistbyråerna och nationalparksbemanningen upplevs svårigheter att tipsa besökare om öppna restauranger och caféer i Tiveden under vissa veckodagar (vanligen måndagar och tisdagar) då utbudet är något mindre. Denna problematik återkommer även strax innan och efter högsäsong. Med tanke på att turisterna ökat markant på såväl höst som vår borde marknadsmöjligheterna vara goda för att utöka öppettiderna på flera håll. Här är det viktigt att påvisa besökarstatistik och långsiktig utveckling för att motivera aktörerna att satsa ännu mer.

3.4.3 Måltidsturism – på lång sikt

I SOU 2017:95 (s.325) beskrivas att ”en tydlig regional identitet utgör en stark grund för attraktionskraft inom måltidturism, och den behöver vara förankrad i värdskapet genom befolkningen i allmänhet och i besöksnäringen i synnerhet”. Vidare påpekas även att ”då regional identitet baseras på både materiella och immateriella kulturarv, som berättelserna kring måltiden, finns möjligheter att koppla samman måltidsturism tydligare med natur- och

kulturturism. I Tiveden finns här stora möjligheter att fördjupa arbetet med måltidsturismen. Ett fördjupningsarbete mellan aktörerna inom området bör uppstartas för att utveckla Tiveden som matdestination. Vilka smaker är unika för Tiveden? Hur kan företagarna arbeta mer med varandra? Finns det förutsättningar att bygga en kommunikativ plattform för smakupplevelser i Tiveden?

3.5 Kollektivtrafiken i Tiveden

Som vi har lärt oss inbegriper själva begreppet ”turism” att människor förflyttar sig från en plats till en annan. Sverige är ett avlångt och glest befolkat land med många destinationer belägna på landsbygden. Detta skapar svåra utmaningar för såväl landsbygdsföretagare, småkommuner och besökare, framför allt då transporter kan anses grundläggande i det samlade tjänsteutbudet inom besöksnäringen. I allt större grad förväntar sig besökarna att kunna ta sig från punkt a till punkt b på ett bekvämt sätt. I verkligheten är det inte alltid så.

Branchorganisationen Svensk Turism konstaterar i sin rapport ”Besöksnäringens infrastruktur- och transportbehov (2017) att besöksnäringens utveckling är helt avhängig av att besökarna kan ta sig till och runt i Sverige på ett effektivt sätt. ”Detta förutsätter både god infrastruktur i form av installationer som möjliggör för transporterna att fungera samt god transportförsörjning i form av fungerande transportmedel såsom flyg-, tåg-, buss-, bil och båtförbindelser” (Svensk Turism 2017). Av den samlade turismkonsumtionen i Sverige står resor och transporter för ca 30 procent, varav de största posterna är drivmedel och luftfart (Tillväxtverket, 2017).

På många håll i landet saknas dock en tillfredställande infrastruktur, vilket blir än mer tydligt i takt med att naturturismen, som kan sägas vara platsbunden på landsbygden, växer över tid. Företagen inom naturturismen verkar ofta i områden långt borta från flygplatser, järnvägsstationer och andra större knutpunkter. Dessa företag och organisationer är därför i större behov av att en sammankoppling mellan olika trafikslag fungerar.

Ur klimatsynpunkt är det angeläget att satsa på mer hållbara transportlösningar i såväl urbana som rurala miljöer. Inte minst eftersom resandet växer kraftigt på många håll i världen. Världsturismorganisationen (UNWTO) hävdade i sin rapport *International Tourism Highlights, 2019 Edition,* att turism är den tredje största exportsektorn i världen. Ännu vet vi inte hur Coronapandemin kommer påverka turismen på längre sikt men inför 2020 prognostiserade samma organisation antalet resor till 1,36 miljarder, och för år 2030 låg prognosen på 1,8 miljarder resor. I SOU 2017:95 (s. 238) konstateras att; ”det som gör frågan särskilt angelägen att hantera är att turism och besöksnäring är på snabb tillväxt, och att resandet och antalet transporter därmed ökar snabbt, vilket innebär att turismens samlade bidrag till utsläpp och andra miljöstörningar tenderar att öka” Detta fenomenen blir extra påtagligt när de nya dieseldrivna husbilarna ökar i Tiveden för varje år. Noterbart är även ökningen av SUV-bilar med stora fossildrivna motorer.

3.5.1 Nuläge – kollektivtrafik i Tiveden

I SOU 2017:95 står det klart och tydligt att turismens logik inte alltid följer länsgränserna, vilket är en utmaning i den regionala trafikplaneringen. Dessutom prioriteras och planeras kollektivtrafiken utifrån skola och arbete. Lägg därtill att många besöksmål i landet återfinns i glest befolkade delar med stora avstånd och få avgångar. Tiveden är här inget undantag.

Såväl utländska som inhemska besökare samt ett betydande antal företagare i Tiveden efterfrågar bättre kollektivtrafik till och från området. Idag bedrivs kollektivtrafik i ytterst begränsad omfattning från Länstrafiken i Örebro län samt Västtrafik i Skaraborg. Centralorterna i Tivedenområdet, dvs Laxå, Karlsborg och Askersund är relativt väl försedda med kollektivtrafik från områden utanför Tiveden. Karlsborg har täta bussförbindelser med riktning söderut i pendelstråket mot Skövde. Askersund har i sin tur motsvarande mönster mot Örebro i norr. Centralorten Laxå har ett noterbart gynnsamt läge vad gäller infrastruktur. Såväl europaväg 20 samt västra stambanan passerar orten. Detta är en styrka som bör utnyttjas än mer i framtiden. Den stora utmaningen ligger i ”tringeln” mellan ovan orter, dvs det centrala Tivedenområdet - ett område som är relativt glesbefolkat, genomskärs av en länsgräns samt innehåller en betydande besöksnäring.

Under sommaren 2018 trafikerades sträckan Laxå Station-Tivedens nationalpark av en turistbuss finansierad av Laxå kommun. Detta följdes 2019 upp med ett av Leader finansierat projekt kallat ”Förstudie Turistbuss Tiveden”. En projektledare anställdes och betydande trafik genomfördes på sträckan Laxå-Tivedens nationalpark, fördelat på tre upplägg/perioder; vår, sommar och höst. Omfattande marknadsföring riktades till Göteborgs- och Stockholmsområdet och bussens tidtabell anpassades efter tågtidtabellen i Laxå. Projektet avslutades hösten 2019 och fyllde ett behov som den glest trafikerade lokaltrafiken inte kunde erbjuda. Sommaren 2020 erbjöds ingen projektfinansierad turistbuss, men behovet kvarstår fortfarande och snarare ökar för varje år.

3.5.2 Kollektivtrafik – på kort sikt

Givet dagens situation är alla projektfinansierade initiativ, oavsett rutt och utgångspunkt, välkomna i Tiveden. Framtida projektfinansierade bussar ska inte, som tidigare turistbussar, vara avgiftsfria för resenären. Det torde inte vara förvånande för en besökare att betala en avgift om ca 75 SEK (enkel biljett) för att ta sig från exempelvis Laxå station till ett boende i centrala Tiveden. Vilket rör sig om en resa på ca 40 minuter. Biljettavgifterna skulle lösa delar av den totala bussfinansieringen.

Vad gäller ruttalternativ och linjedragningar för eventuella framtida projektfinansierade bussar ser såväl projektledaren för Besöksvänliga Tiveden och fd. projektledaren (STÄM AV MED FALL) för Tivedsbussen två separata huvudalternativ. Dvs. en tågtidsanpassad buss från Laxå järnvägsstation för långväga besökare som stannar längre tid på boende i Tiveden, alternativt buss från Askersund eller Karlsborg anpassat för dagsutflykt till Tivedens Nationalpark.

Detta resonemang grundar sig främst på tre argument; fördelen med tågstopp i Laxå tätort, större besöksnäring i Askersund och Karlsborgs tätorter samt att en rutt/linje som inbegriper stopp i alla centralorter blir tidtabellsmässigt oattraktiv för besökarna. Att utnyttja tågförbindelserna i Laxå för att locka besökare från Stockholm och Göteborg är mycket viktigt för Tiveden. Majoriteten av de svenska besökarna i Tivedens nationalpark kommer från Stockholmsregionen (22 procent) och Västra Götalandsregionen (27 procent). Bussen fyller här en viktig funktion för att på ett smidigt sätt förflytta sig direkt från storstadsområdena till boendet i Tiveden. I Askersund och Karlsborg finns däremot en relativt stor besöksnäring i centralorterna i form av hotell, campingar och ställplatser. Här skulle en buss anpassad till morgon och kväll kunna erbjuda dessa besökare en attraktiv dagsutflykt till Tivedens nationalpark. Dessa bussar skulle, förutom att bidra till hållbart resande, bidra till ett minskat tryck på parkeringsplatserna i nationalparken, och eventuellt, i Karlsborgs fall, underlätta parkeringssituationen i Djäknesundet.

Tivedens Turistbuss på plats vid entré Ösjönäs i Tivedens nationalpark 2019. (Foto Lina Westman).

3.5.3 Kollektivtrafik – på lång sikt

Under ett par sommarsäsonger har en av kommunerna löst kollektivtrafikfrågan genom att skapa nya bussprojekt. Varför har inte de andra två kommunerna gjort samma sak? Och varför fanns inte någon externfinansierad turistbuss under 2020 överhuvudtaget? Svaret är främst ekonomiska och personella. Kommunerna i Tiveden är inte stora och dess ekonomiska situation ansträngd. Dessutom är respektive turistorganisation redan hårt belastad med få personella resurser. Leader-projektet ”Förstudie Turistbuss Tiveden” innefattade en tjänst för projektledning. Ska bussprojekt projektledas med befintlig personal blir det på bekostnad av andra arbetsuppgifter. En prioriteringsfråga helt enkelt.

På längre sikt är det därför viktigt att få befintlig kollektivtrafik mer besöksvänlig i Tiveden. Under sommarperioden borde även marknadsmöjligheterna vara goda för bussföretagare/taxiverksamhet som vill satsa i Tiveden.

3.6 Ytterligare aktiviteter i Tiveden

Som bekant är turism- och besöksnäringen en bred näring vilken gränsar till ett flertal områden och aktiviteter. I denna del behandlas kort ytterligare aktiviteter som bedrivs i Tiveden. Det är inte de största aktiviteterna i området men de är på tillväxt och bidrar till att skapa ett helhetsutbud i Tiveden.

Naturturism på hög nivå. Höghöjdsbanan på Ösjönäs utgör en viktig aktivitetspunkt i Tivden. (Foto S Sjöberg)

3.6.1 Ridleder

I Tiveden finns idag ett väl utbyggt ledsystem för Ridleder. Föreningen Ridleder i Tiveden har under många år skapat ca 40 mil ridleder fördelat i större delen av Tivedenområdet. Arbetet med att skapa ridleder i Tiveden påbörjades som en del i det landsbygdsprojektet "Hållbara Tivedsbygder", som var ett samarbete mellan föreningar i Finnerödja och Tived. Målet med projektet var bl a att stimulera till nya verksamheter samt att öka bygdens attraktivitet. Projektet avslutades 2006 men föreningen har oförtrutet arbetat vidare och skapat nya ridleder. Idag är ridledssystemet ett av de största i Sverige och utgör en viktig pusselbit för helhetsutbudet i Tiveden.

Ur destinationssynvinkel fyller Ridleder i Tiveden flera viktiga funktioner. Förutom att kunna erbjuda en unik produkt så binder systemet av ridleder ihop olika aktörer i området - såväl små som stora företag och föreningar med koppling till besöksnäringen. Samarbetet runt ridlederna blir därför ytterligare ett sätt för besöksnäringen att arbeta tillsammans.

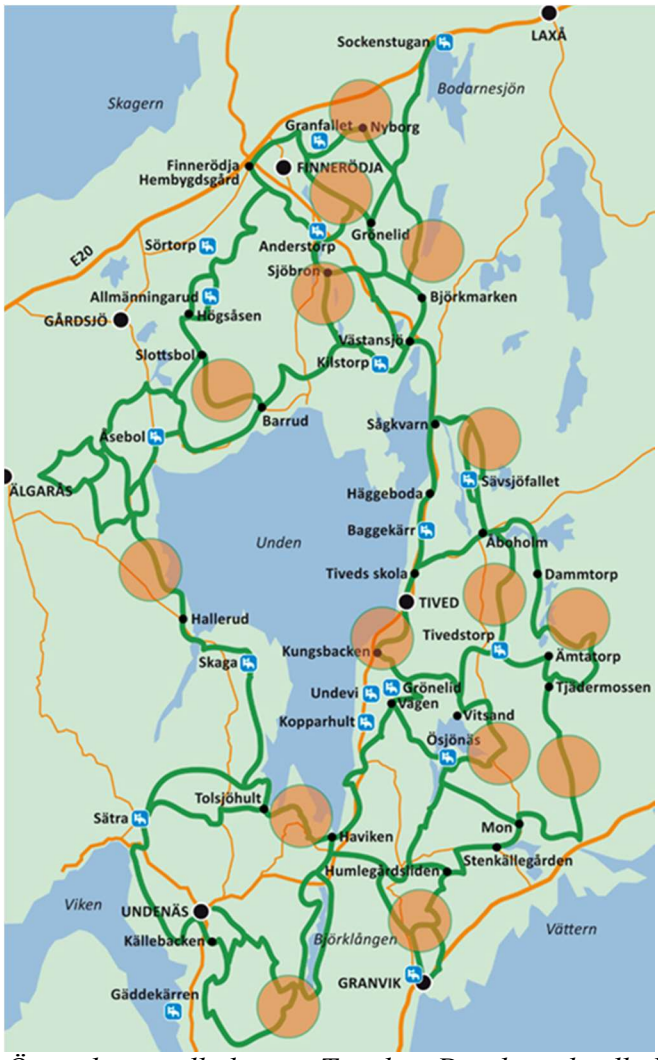

Översikt av ridlederna i Tiveden. Detaljerad ridledskarta erhålls av föreningen Ridleder i Tiveden.

3.6.2 Evenemang

I SOU: 2017:95 konstateras att evenemang är ett dynamiskt och växande område med direkta synergier för turism och besöksnäring. I skrivande stund, när Covid-19 starkt påverkar samhället, följer vi upp ett 2020 med total avsaknad av stora organiserade evenemang. Detta har framförallt påverkat kulturnäringen och evenemangsbranschen oerhört negativt.

I Tivedenområdet sker vanligtvis årligen flera evenemang av olika karaktär och storlek, vilka på flera sätt påverkar turismen i området. Ett av de större evenemangen kopplat till naturturism är Askersund Outdoor med Ekoloppet som går av stapeln i slutet av maj. Andra exempel på evenemang i området är Tiveden Trail och Munkastigen trailrun. I kategorin evenemang har den ideella sektorn i Tiveden en mycket stor inverkan. Här finns en bredd som tilltalar såväl lokalinvånare som turister. Som exempel kan nämnas Sannerudsmarken, kolmilor, traktorträff, musikevenemang mm. Många av de större evenemangen i Tivedenområdet sker dock i kommunernas centralorter. Bland dessa kan nämnas verksamheten i kulturhuset Sjöängen i Askersund, barnveckan i Askersund, nationaldagsfirandet och allsångskvällarna i Karlsborg, riddarveckan i Hova etc.

För många destinationer och områden är evenemang ett viktigt inslag i besöksnäringen. Det kan hjälpa till att profilera ett område samt skapa puls och attraktivitet. För Tivedens del är evenemang en mycket viktig del i att förlänga säsongerna och genom detta skapa fördelar för den lokala besöksnäringen. Potentialen för ytterligare evenemang i Tiveden under vår och höst kan bedömas som stor.

3.6.3 Naturguidningar

I takt med att naturturismen växer ökar också behovet av guidning, naturvägledning och utomhuspedagogik. Tiveden är här inget undantag. Under senare år har efterfrågan ökat på guidade turer i Tivedens trolska natur. Intresset för att lära sig på djupet om naturen återfinns främst hos utländska besökare, men ett ökat intresse från svenska turister har kunnat skönjas under Coronapandemin. Idag finns tre etablerade företag inom varierande naturguidning; Traceless in Tiveden som guidar besökare via kanot, så kallade kanadensare, Naturguide Tiveden som har et brett utbud av naturguidningar året om samt föreningen Tivedens Guider som ansvarar för turist- och naturvägledningen i Tivedens nationalpark.

Dessa företag fyller en otroligt viktig funktion i Tiveden. Naturen är en stor reseanledning för många utländska besökare och naturguidningarna utgör själva essensen av ren naturturism. Förutom själva produktupplevelsen i sig bidrar naturguidningarna till en djupare förståelse om biologisk mångfald och vad som faktiskt är en ”riktig skog”. För i ärlighetens namn är kunskapen hos gemene man låg vad gäller skillnaden på rena produktionsskogar och skyddad gammelskog. Just denna fråga har stor potential att bearbetas ytterligare mot våra besökare.

Traditionellt sett har många aktiviteter som konsumerats inom naturbaserad turism utgått från friluftsaktiviteter vilka historiskt varit gratis. Detta synsätt lever på många sätt kvar hos våra svenska besökare. Däremot, hos de utländska besökarna, finns många gånger att annat synsätt och erfarenhet av att vistas i naturen. I sin artikel ”Why do people Purchase Nature-Based Tourism Activity Products? A Norwegian Case Stydy of Outdoor Recreation (2011) identifierar författaren Torvald Tangeland fyra olika motiv till varför turister köper naturbaserade aktiviteter. Dessa är; lära sig en ny aktivitet, högre kvalitet, utveckling av en färdighet samt socialt sammanhang. Av dessa motiv visade sig ”högre kvalitet” vara den viktigaste faktorn. Det indikerar att turister förväntar sig en högre kvalitet på upplevelsen genom att delta i en organiserad naturbaserad aktivitet jämfört om de genomför aktiviteten på egen hand (Tangeland, 2011).

3.6.4 Natur- och kulturturism

Natur- och kulturturismen är på många sätt tätt ihopkopplade och utgör ofta väsentliga delar av en destinations utbud. Sverige som nation attraherar idag ett stort antal utländska besökare vilka har naturen som reseanledning. Även inhemska besökare efterfrågar allt mer naturbaserade aktiviteter, där själva naturen är dragningskraften. Samtidigt bidrar kulturturismen med ytterligare attraktionskraft då turister väljer Sverige som destination.

I SOU 2017:95 beskrivs att Sverige som besöksmål kännetecknas av kulturmiljöer i form av historisk bebyggelse och arkitektur, industri- och bruksmiljöer, jordbrukslandskap med äldre bebyggelse, museer och världsarv. Kulturturism omfattar också bland annat upplevelser av konst och annan samtida kultur. Mittuniversitet/ETOUR beskriver i sin rapport ”Besöksnäringens roll för regional utveckling” (2020, s. 9) att ”många söker en autentisk upplevelse av en plats, vilket ofta inbegriper att uppleva specifika sociala strukturer och traditioner, till exempel historia och arv, specifika kulturer, musik, hantverk och gastronomi”.

Att naturen är en stark reseanledning i Tiveden torde inte överraska någon. Med epitetet ”Sveriges sydligaste vildmark” lockar området varje år hundratusentals besökare. Samtidigt som naturen utgör en avgörande infrastrukturresurs gäller detta även för vistelse i kulturmiljöer och/eller konsumtion av kulturupplevelser. I Tivedenområdet finns, i bred bemärkelse, mycket kulturupplevelser att ta del av. Allt från en livlig hembygdsrörelse, konsthantverkare, museer och industrihistoriska miljöer. Dessa utgör en fantastisk resurs för att skapa en helhet av området. Ett tydligt exempel på detta är kombination Tivedens nationalpark och Karlsborgs Fästning, där 30 procent av besökarna i nationalparken även besöker fästningen (Tivedens Besöksrundersökning, 2018). I samma undersökning ser vi även att 25 procent även besöker den kulturhistoriska miljön i Forsvik. Här sker en spännande samverkan mellan natur- och kulturpärlor, vilket bidrar till en större bredd och därigenom längre vistelse i Tivedenområdet.

Samtidigt finns så mycket mera att lyfta fram i kombinationen natur och kultur. Möjligheterna är oändliga på detta område. Och efterfrågan råder det ingen brist på; kulturturismen bidrar starkt till attraktionskraften av Tivedenområdet. I Vist Swedens målgruppsanalyser står kulturbaserade semesteraktiviteter återkommande högt upp på listan av populära aktiviteter.

3.7 Organisationsstruktur i Tiveden

Bild från Askersund Outdoor 2019. Laxå, Karlsborg och Askersund samverkar i projektet Destination Tiveden. (Foto S. Sjöberg)

3.7.1 Nuläge organisationsstruktur i Tiveden

Idag utgör de kommunala turistorganisationerna själva stommen i det turistiska arbetet från offentligt håll. Varje enhet arbetar såväl strategiskt som operativt med respektive kommuns turistiska verksamhet – där Tiveden i samtliga kommuner utgör en stor reseanledning.

Organisationsformerna skiljer sig åt i kommunerna. Askersunds Turist- och Evenemangsbyrå (två heltidsanställda) är en kommunal enhet/turistbyrå placerad på kommunhuset (under sommarperioden stationerad i hamnen i Askersund). Enligt kommunens besöksnäringsprogram 2018-2022 så utgörs de tre största besöksanledningarna av staden (sjönära och shopping), naturen (skärgården och Tiveden) och evenemang (rikt utbud året om). Som specifikt mål nämns bibehållandet och utvecklingen av samarbetet runt naturturismen i regionen, och då specifikt runt Tiveden. Ett långsiktigt samarbete med kringliggande kommuner i Tiveden ses som en möjlig satsning och åtgärd under kommunens besöksnäringsprogram 2018-2022.

I Karlsborgs kommun bedrivs den turistiska verksamheten i bolagsform genom Karlsborgs Turism AB. Bolaget ägs av Karlsborgs kommun. Totalt har organisationen fyra heltidsanställda samt en relativt stor organisation av sommarpersonal för främst guidning på Karlsborgs fästning. Förutom fästningen ligger bolagets främsta fokus på Tivedensamarbetet, Göta Kanal, Vatten och sjölivet samt Forsvik. Dessa är utpekade som kommunens fem främsta ”dragare”. I likhet med Askersund är Karlsborg en utpräglad ”sommarstad”.

Laxå kommun har trots sina drygt 70 000 gästnätter endast en turistisk grundorganisation bestående av en 25%-tjänst förlagt på kommunens utvecklingsenhet. (Bestående av en utvecklingschef och en grafisk designer). För att växla upp det turistiska arbetet i kommunen arbetar enheten med projektanställda, främst inom EU-medelfinansierade projekt med fokus på Tiveden. Som exempel kan nämnas projekten Upptäck Tiveden, Besöksvänliga Tiveden, Fiska i Tiveden, Cykla i Tiveden samt Förstudie Turistbuss Tiveden.
Laxå kommun är sedan 2017, av kommunstyrelsen beslutad som ett ekoturismområde. (Ekoturism är ett ansvarsfullt resande som bidrar till skyddet av naturmiljöer och till lokalbefolkningens välbefinnande).

Sedan våren 2020 ingår även Gullspångs kommun i samarbetet med tiveden.se och Tivedens besökskarta. Ett viktigt samarbete för att skapa en helhet av upplevelsevärdena och sprida besökarna över hela Tivedenområdet. Gullspångs kommun har en heltidstjänst som fokuserar på det turistiska arbetet i kommunen. Projektledaren har en stark förhoppning om att fördjupa samarbetet med Gullspång, som kan anses som en av kommunerna i Tiveden. Även Töreboda kommun har under ett par år uppvaktats att bli en del av Tiveden-samarbetet. Om vi gör en historisk överblick av kommunala samarbeten om Tiveden återkommer olika konstellationer mellan kommunerna Laxå, Karlsborg, Askersund, Gullspång och Töreboda. I förekommande fall även Mariestad.

3.7.2 Organisationsstruktur – på kort sikt

Som ovan beskrivits sker idag det kommunala turistiska arbetet främst från de tre turistbyråerna i Tivedenområdet. Projektledaren för Besöksvänliga Tiveden är sammanlänkande, dessutom finns ett samarbete runt tiveden.se samt Tivedens besökskarta. Med tanke på de faktorer som talar för ett ökat intresse för Tiveden (mer om detta i kapital 4) och de omfattande infrastrukturbehov det medför är dagens relativt lösa samverkan alldeles för tunn. Vi bör dock ha i åtanke att det är tre-fyra olika kommuner med olika kultur och arbetssätt, dessutom avdelade genom en länsgräns vilket försvårar för ytterligare naturliga

kontaktytor och mötesplatser. Jämför till exempel med destinationen Höga Kusten där samtliga kommuner ingår i samma län och vid bildandet styrdes av personer med samma partibeteckning. Detta är givetvis inte hela förklaringen men helt klart faktor som underlättade bildandet av den destinationen.

Redan år 1982 i Tiveden-Göta Kanal utvecklingsprogram belyses ”svårigheter att samordna genomförandeåtgärder mellan olika intressenter över länsgränsen, kommungränser och markägargränser men också att samordna områdets kapacitet och fysiska uppbyggnad med marknadsföringsprodukter och marknadsföring. I samma rapports avsnitt om önskvärda framtida organisation beskrivs målet ”Att skapa en för de olika intressenterna gemensam organisation för samordning av hela det primära rekreationsområdets utveckling”.

Mycket vatten har runnit under broarna sedan tidigt åttiotal, tidsandan och näringslivets omfattning är påtagligt förändrade. Men faktum är att många av de gamla utmaningarna kvarstår, framförallt vad gäller behovet av en fungerande infrastruktur. I skrivande stund är projekt Besöksvänliga Tiveden på väg mot sitt slut och nya samverkansformer måste ta vid.

För att hålla samverkan och de upparbetade relationerna vid liv förordar projektledaren ett fortsatt samarbete mellan de olika kommunerna – baserat på ett separat delområde inom turism- och besöksnäring i Tiveden. Dvs. en kraftig avgränsning (jämfört med Besöksvänliga Tiveden) för att fokusera på ett/eller ett fåtal mål. Ett samverkansavtal bör upprättas mellan kommunerna där det tydligt framgår vad respektive turistorganisation ska bidra med i samarbetet för att uppnå valt mål. Tydligt avgränsat, mätbart och konkret. Ett tydligt exempel inför 2021 kan därför vara att genomföra en större vårkampanj tillsammans samt deltaga på två outdoor-mässor. Thats it. Ett annat exempel kan vara att djupare samverka runt bemanningen i Tivedens nationalpark. Ett tredje exempel kan beröra ett konkret mål rörande spridning av turister i hela Tivedenområdet. Efter genomförd uppgift utvärderas resultatet och ev nya steg kan beslutas.

3.7.3 Organisationsstruktur – på lång sikt

”Samtidigt som turismen ökar och tros kunna bidra till fortsatt ökad tillväxt och utveckling står destinationer och organisationer i besöksnäringen inför många utmaningar. Utmaningarna handlar om frågor gällande allt från samverkan och gemensamma utvecklingsprocesser till mer komplexa frågor om hållbarhet” (Jonsson & Pettersson, 2020).

Det kan konstateras att turism- och besöksnäring är ett brett området med många dimensioner. Förutom att näringens aktörer har olika synsätt och infallsvinklar berör turismen flera olika samhällsområden. I SOU 2017:95 (s. 396) beskrivs näringen som fragmentiserad; ”Företagen i besöksnäringen rår oftast inte själva över besöksmålets attraktionskraft utan det krävs samverkan med andra företag, civilsamhället och offentlig sektor lokalt, regionalt och över branschgränser för att kunna utveckla en attraktiv destination. Besöksnäringen är dessutom fragmentiserad och beroende av flera områden som exempelvis landsbygdsutveckling, infrastruktur och digitalisering. Samarbete lokalt, regionalt och internationellt och över branschgränser är ofta nödvändigt för att åstadkomma en attraktiv destination eller upplevelse”

I denna spännande kontext befinner sig Tiveden idag. Över tid ökar turismen i området och besöksnäringen är idag förhållandevis stor i relation till kommunernas storlek. Att just kommunerna i Tiveden är små och resurssvaga har fått effekten att det kommunala

destinationsarbetet i Tiveden ofta har drivits i projektform. I avsaknad av personella resurser bedrivs idag ett flertal externfinansierade (främst LEADER) turismprojekt i området. För att på lång sikt bygga en helhet av upplevelsevärdena och ta hand om den växande turismen bör en robust destinationsorganisation skapas. En organisation i vilka kommuner, länsstyrelse, företagare och lokalboende ska få sin röst hörd. Ett embryo till detta kan ses i naturvårdsrådet som sammankallas två gånger per år i Tiveden.

I Tillväxtverkets rapport ”Hur utvecklar vi hållbara turistdestinationer” (2017) påpekas att varje destination är unik och har sitt eget uttryck baserat på historia, kultur, företags- och samhällsstruktur, kompetens och kapital. Med andra ord; olika förutsättningar. Vad gäller Tiveden som upplevt en kraftigt ökande ström av besökare är det av stor vikt att hålla balansen mellan besöksnäringens utkomst och hoten om överturism. (Mer om detta i nästa kapital). Flera faktorer talar för ökad turism i området och det är därför viktigt att även lokalboende får göra sin röst hörd.

En viktig faktor för att lyckas skapa ett destinationssamarbete i Tiveden är att påvisa turismens betydelse för områdets utveckling och välmående. Det vill säga en turistekonomisk analys av Tiveden. Detta skulle utgöra ett viktigt underlag för såväl kommunala politiker och tjänstemän, företagare, investerare och lokalinvånare. Turismkonsumtionen i Tiveden är stor men behöver undersökas ytterligare. För Laxå, Karlsborg och Askersund är detta en framtidsbransch med tillväxtpotential, som dessutom kan locka nya inflyttare till området. Urbaniseringen har slagit hårt mot kommunerna och befolkningsutvecklingen är på sina håll rena skräckfilmen. Att undersöka näringens betydelse skulle på sikt underlätta bildandet av en destinationsorganisation.

4. Analyser och slutsatser

4.1 Att skapa en helhet

Det övergripande syftet med projekt Besöksvänliga Tiveden är att skapa en helhet av upplevelsevärdena i och runt Tivedens nationalpark samt att utveckla Tiveden som besöksmål och reseanledning. Ett delresultat av detta arbete är den rapport du just nu läser. Under de senaste åren har Tiveden haft en minst sagt dramatisk utveckling. Besökarrekord har avlöst varandra, nya aktörer har valt att starta upp sin verksamhet i området, befintliga har investerat och utvecklat sina verksamheter. Nya fenomen och frågeställningar har uppstått. Hur många pratade om ”hemester” och ”obalanserad turism” för några år sedan? Vem kunde förutse Coronapandemins enorma påverkan på turism- och besöksnäringen?

I takt med att turismen i Tiveden växer blir det också viktigare att hålla isär olika perspektiv och målgrupper. Det som någon upplever som en väldigt positiv inverkan kan en annan aktör uppleva som förödande negativ. Jonsson och Pettersson (2020) beskriver att en hållbar strategi för besöksnäringen inte bara har att ta hänsyn till turister och turistföretag utan även till lokalinvånare och samhällsfrågor bortom antalet gästnätter.

I en engagerad bygd som Tiveden blir detta mycket viktigt. Det är därför viktigt att skapa en helhet där alla frågor som berör turism – och besöksnäring kan få plats. Förhoppningsvis kan denna rapport utgöra ett ”nuläge” för Tiveden som besöksmål och bidra till att peka ut en framtida riktning.

4.2. Betydelsen av samverkan

Vi har nog alla varit på seminarium och workshops, såväl kommunala som i näringslivet, där kontentan varit att ”vi ska samverka mer”. Ni vet de där små post-it-lapparna man ofta avslutar och sammanfattar med efter sista eftermiddagsfikan. Det låter i stunden självklart när man sitter där i det kvalmiga konferensrummet. ”Nu ska det samverkas!” I verkligheten, utanför det där konferensrummet, är det dock inte alltid så enkelt. ”Kan inte alla bara göra det de ska?”

Men behöver vi vara så hårda mot oss själva? I ärlighetens namn har vi väl aldrig samverkat så mycket som nu? Klart det blir en utmaning. Både inom offentlig och privat sektor förväntas aktörerna samverka mer än någonsin. Mellan företag och kommun, mellan kommuner, mellan region och företag, mellan avdelningar, mellan grupper och branscher. Ja listan kan göras hur lång som helst.

Att då verka inom turism- och besöksnäring, dvs. i skärningspunkten mellan det offentliga och näringslivet adderar ytterligare utmaningar. Besöksnäringen är i högsta grad beroende av samspelet mellan det offentliga och privata. Besökarnas helhetsupplevelse bygger ju i mångt och mycket på hur dessa sektorer sköter sig. Det kan gälla allt från infrastruktur och lokal service till själva produkterbjudandet.

I Tiveden finns ovanligt många samverkansarenor. Det berör allt från lokalt skogsbruk, nationalparksfrågor, produktpaketering, marknadsföring och specifika kampanjer. Hos kommunerna finns ett flertal geografiska samverkansområden. Förutom samverkan i Tivedenfrågor förväntas organisationerna samverka mot norr (Regionala Turismutvecklingsgruppen, runt Vättern) och söder (MTG-kommunerna, Göta kanal-samarbetet) etc. Antalet samverkansplattformar har inte direkt minskat över åren.

Samtidigt ställer en kraftigt ökad turism högre krav på samverkan i Tiveden. I takt med att allt fler väljer att förlägga sin semester i Tiveden så kryper ett antal brännande frågor allt närmare; vad ska vi göra med överfulla parkeringar, den ökade nedskräpningen, hotet om överturism, missnöjda lokalinvånare, strategi för spridning av turisterna? Detta är ett axplock av frågor som i det geografiska området Tiveden måste lösas genom samverkan. Och detta är ingen omöjlighet att lösa, snarare tvärtom.

I kapital 3.7.3 Organisationsstruktur på lång sikt, förordas därför en robust destinationsorganisation. I Tillväxtverkets rapport ”Hur utvecklar vi hållbara turistdestinationer” (2017) beskrivs genomtänkt och långsiktig samverkan som nyckeln till ett lyckat destinationssamarbete. I rapporten identifieras följande sju rekommendationer för att utveckla hållbara destinationer:

- Lägg mycket tid på förankrings- och förberedelsearbetet. Säkerställ att alla parter, både internt och externt, har samsyn och en tydlig bild av målen och de strategier och handlingar som ska leda dit. Det behövs för att alla som ingår i leverenskedjan, som inkluderar erbjudanden inom bo, äta, resa, göra, handla, ska kunna göra rätt utvecklingsinsatser.

- Se till att samverkansorganisationen har rätt kompetens från start och kan driva komplexa utvecklingsprojekt och samarbeten mellan offentliga och privata aktörer. Här krävs erfarenhet, förmåga och kunskap att förstå varje aktörs mål och att kunna

bygga samarbeten som baseras på aktörernas drivkrafter och uppdrag. Alla behövs för att nå de gemensamma, långsiktiga målen för destinationen.

- Ha respekt för olika utgångspunkter men våga driva fram en gemensam målbild och gemensamma åtaganden.

- Gör en nulägesanalys. Identifiera utvecklingsmöjligheter och utmaningar, resurser och brister.

- Arbeta fram en genomtänkt och transparent samverkansorganisation.

- Förtydliga ansvar, mandat och rollfördelning på alla nivåer i samarbetet.

- Intervjua nyckelintressenter, där finns mycket kunskap att hämta. Intervjua också kritiker, där finns ännu mer kunskap att hämta.

Samverkan mellan Laxå, Askersund och Karlsborg på Sweden Outdoor Festival 2018.

4.3 Tiveden är för litet

Om jag säger Tiveden, vad tänker du på? En inte alltför djärv gissning är att du säkert ser milsvida urskogar och mystisk, svårtillgänglig vildmark. Visst kan Tiveden fortfarande leva upp till epitetet ”Sveriges sydligaste vildmark” och området är faktiskt ett av södra Sveriges största skogsområden, men faktum är att området är alldeles för litet. Hur då, tänker säkert läsaren? Jo, i förhållande till den förväntade ökningen av turister.

Vi kan konstatera att besökarantalet i Tiveden ökar över tid. Det totala antalet gästnätter växer kontinuerligt år för år, fler företagare vågar satsa inom besöksnäringen och besökarantalet i

Tivedens nationalpark slår rekord på rekord. Samtidigt är området som kan sägas utgöra Tiveden inte större än cirka 4x4 mil. Vid en första anblick på kartan kan Tiveden tyckas som ett tämligen avlägset område, i utkanten av två län, en glest befolkad gränsbygd helt enkelt. Men höjer vi blicken och tittar på landskapet runt omkring oss inser vi snabbt att Tiveden är ett skogslandskap mitt i Sveriges mest befolkade delar. Inom en radie på 1-2 h bilresa nås hundratusentals människor.

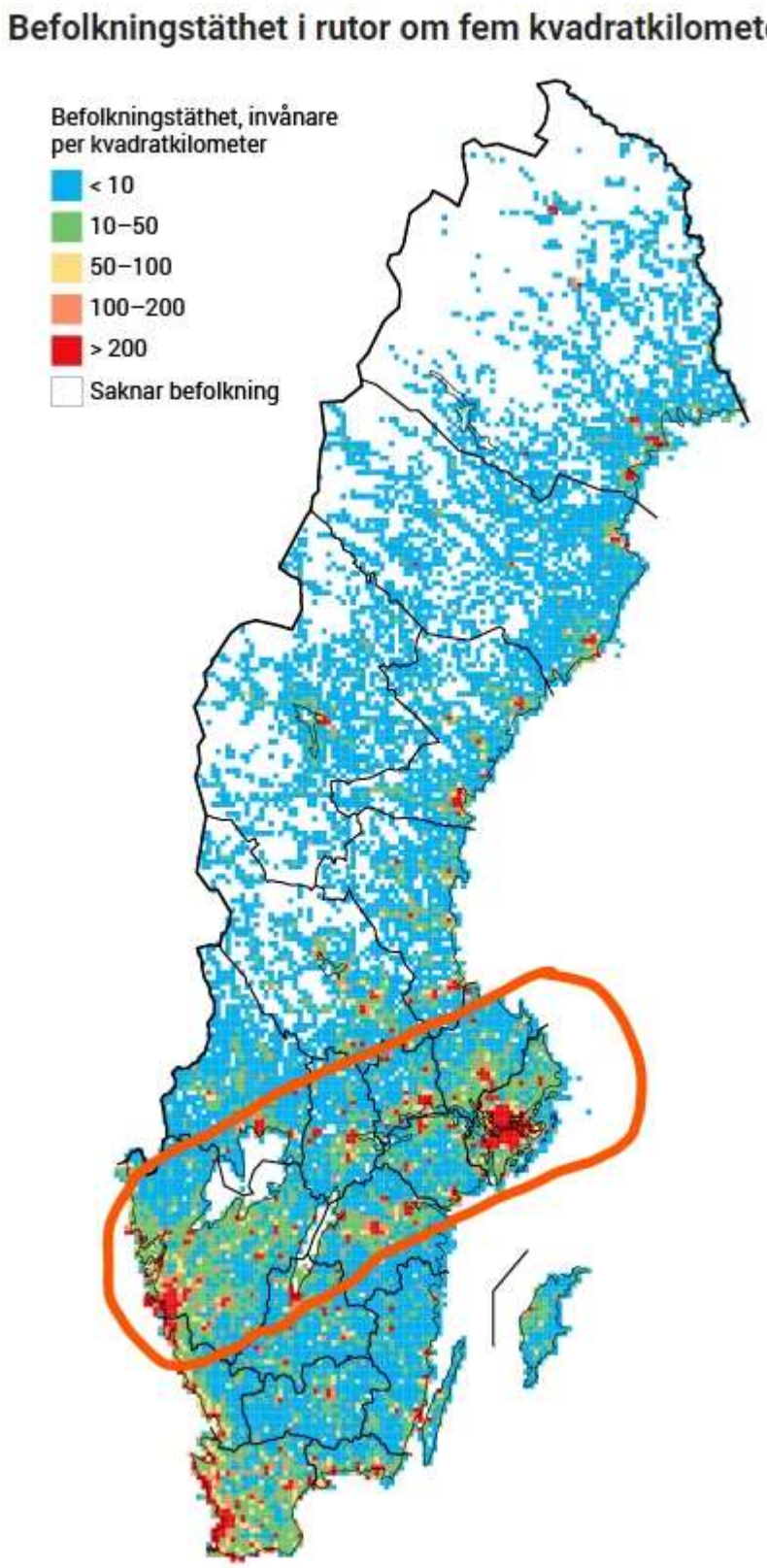

Kan en naturdestination ha ett bättre läge i Sverige? Troligtvis inte. Tiveden mitt i tillväxtstråket mellan Stockholm och Göteborg. (Bild från SCB, 2020)

Närheten till större befolkningskoncentrationer är påtaglig och faktum är att Sveriges demografiska mittpunkt (Den demografiska mittpunkten är den punkt dit den sammanlagda resvägen för hela Sveriges befolkning är som minst) återfinns i närområdet. Detta tillsammans

med ett ökat intresse för att upptäcka Sverige på hemmaplan, sk ”hemester” (Hemester är en semester som ägnas i eller i närheten av hemmet), ett ökat intresse för naturturism, ökat miljömedvetande (flygskam etc) och en enorm ökning av global turism (högre levnadsstandard, många av dem vill uppleva svensk natur) gör att Tiveden placerar sig högt upp bland områden som en stor mängd människor vill besöka. Och härigenom uppstår då en rad positiva och negativa följder. De positiva följderna kan, på ett komprimerat sätt, beskrivas i kapital 4.5 om orten Sannerud som på flera nivåer dragit nytta av den ökande turismen i området. Den uppenbara negativa aspekten av en förmodat kraftig ökning av såväl inhemska som utländska besökare är upplevelsen av trängsel i området. Å ena sidan vill aktörerna i Tiveden marknadsföra området med vacker, orörd och tyst natur, men å andra sidan bidrar en okontrollerad turism till det motsatta.

En inte helt ovanlig syn i Tivedenområdet sommaren 2020. Här utanför Karlsborgs Camping. (Foto S Sjöberg)

Det är därför av yttersta vikt att sprida besökarna ännu mer i Tiveden. Dels genom att lyfta fram intressanta (kvalitetssäkrade) områden i hela Tivedenområdet samt våga tala om för

besökarna att det är ”fullt” på vissa platser (främst Tivedens nationalpark och Djänknesundet) under kritiska perioder (främst Juli och Augusti). Givetvis kan ingen besökare stoppas från att besöka dessa platser men det är ingen rättighet att parkera bilen var som helst i naturen och dessutom skulle parkeringsautomater vara en bra inkomstkälla på dessa två platser. Att hålla denna balans, dvs. att maximera besöksnäringens utkomster och samtidigt inte skapa trängsel och en missnöjd lokalbefolkning kommer bli en nyckelfråga i Tiveden i framtiden. Just förmågan att hålla balansen mellan olika faktorer visar sig på många områden i Tiveden. Om detta kan vi läsa mer om i nästa kapital.

4.4 Håll balansen

Vilka ord skulle du använda för att beskriva Tivedenområdet? Ordmoln som sammanfattar respondenternas tankar om Tiveden. (Tivedens besökarundersökning 2018)

Ta dig tid att studera ordmolnet, någon minut räcker. Här har vi alltså besökarnas bild av Tiveden, det är så de beskriver området. Det är detta vi erbjuder, eller rättare sagt marknadsför. Respondenternas svar fördelades i tolv kategorier: vacker natur, typisk svensk natur, att må bra, lugnet, vild och äkta natur, mystisk trollskog, naturupplevelser, kulturupplevelser, människor, destination, paradis och familj.

Att förknippas med dessa omdömen är något otroligt värdefullt för områdets aktörer. Därför är det viktigt att vi tillsammans vårdar bilden av Tiveden och okar hålla balansen mellan olika synsätt. Dels mellan besöksnäringens chans till ökad utveckling och omsättning och hotet om att det bland besökarna upplevs som ”för mycket folk i Tiveden”. Men även mellan näringens betydelse som (ytterst) viktig tillväxtmotor för kommunerna och lokalinvånarnas upplevelser och åsikter om ”turisterna”. Slutligen finns här frågan om skogen som resurs. Redan på 1970-

talet konstaterade Tivedengruppen (1978) att skogsbruket och rekreationsintresset i vissa avseenden står i motsatsförhållande till varandra.

Lokala intressenter i Tiveden har under många år haft synpunkter på Sveaskogs skogsbruk i området runt nationalparken. Kritiken har främst berört synpunkter på hyggen, gallringsskog, minskade andel äldre skogar och det faktum att nationalparken på sikt riskerar att bli en ”ö” omgärdad av hyggen. Många utländska gäster har också reagerat på det, ur deras synvinkel, stora trakthyggesbruket i området. Det är inte vad man som besökare förväntar sig i något som är känt för epitetet ”Sveriges sydligaste vildmark”.

Kritiken och synpunkterna från de lokala intressenterna, företrädda av offentlig, privat och ideell sektor, kulminerade under år 2016 då det statligt ägda Sveaskog meddelade att bolaget sätter av en buffertzon om 2000 hektar runt nationalparken. En buffertzon med anpassad avverkning med ett större socialt hänsynstagande – ett så kallat försöksområde för hyggesfritt skogsbruk. I september samma år bildades en samverkansgrupp ”Samverkan Tiveden” med syftet att enas om avsikterna med buffertzonen. Samverkansgruppen består idag av en representant från Laxå kommun, två från den lokala besöksnäringen samt två från Sveaskog.

Vi ser alltså i Tiveden en unik samverkan mellan det statliga skogsbolaget och de lokala intressenterna – en viktig samverkan i en tid då anspråken på skogen ökar kraftigt. Kortfattat och aningen förenklat står två synsätt mot varandra. I rapporten ”Samverkan Tiveden – Dokumentation av en dialogprocess om skogslandskap som grön infrastruktur för landskapsutveckling” (2019, s. 30) beskrivs att ”Nya skogsrelaterade jobb på landsbygden är inte längre lika kopplade som förr till det traditionella skogsbruket som syftar till produktion av virke och biomassa, utan alltmer till naturbaserad turism baserad på natur, vildmarkskänsla och attraktiva arter”.

Att hålla liv i denna fråga är mycket viktigt. Inte minst mot bakgrund av att Tiveden årligen lockar hundratusentals besökare med storslagna naturupplevelser. Besökare som många gånger bidrar till ökad inkvartering och spenderar sina pengar på boende, aktiviteter, restauranger, caféer och livsmedel. Följaktligen är det viktigt att djupare undersöka de turismekonomiska effekterna i Tiveden. Inte minst för att underlätta jämförelser med andra branscher som har motstridiga intressen i området.

4.5 Exemplet Tived (Sannerud)

Som tidigare nämnts i denna rapport så har besöksnäringen en stor betydelse för många mindre kommuner som saknar tillräckligt befolkningsunderlag för att nå en god tillväxt (SKR, 2018). Huruvida Tivedens kommuner har ett tillräckligt stort befolkningsunderlag för ekonomisk tillväxt är en betydligt bredare fråga. Klart är dock att besöksnäringen har en mycket stor betydelse för centrala Tiveden.

Tiveden har alltid varit ett glest befolkat område, trots sitt centrala geografiska läge i Sverige. I denna gränsbygd med dess otillgängliga natur har försörjningsmöjligheterna varit små. Under många år har området tappat fastboende och genom detta har den offentliga servicen succesivt skalats ned. En ond spiral till stor del beroende på den starka urbanisering som skett i Sverige. Under senare delen av 1900-talet blev en stor del av permanentbebyggelsen förvandlad till fritidsbostäder. Inte sällan förföll gårdar och mindre hemman. Detta beskrivs även klart och tydligt i Tivedengruppens generalplan från 1978.

Under senare år har utvecklingen i delar av Tiveden vänt uppåt, inte minst vad gäller nyinflyttning och fastighetspriser. Ett mycket tydligt exempel på detta är den gamla kyrkbyn Tived, belägen vid Undens östra strand, precis mitt emellan Undenäs och Finnerödja. Orten hade under många år haft ett snarlikt mönster som drabbat många mindre tätorter på landsbygden. Dvs. ett vikande invånarantal, allt äldre befolkning och nedlagd skola. Detta trots ett ovanligt stort antal eldsjälar och ett rikt föreningsliv som på olika sätt kämpar för bygdens utveckling.

Idag kan vi konstatera att den lilla pärlan Tived blomstrar som aldrig förr. Två starkt bidragande orsaker till detta är ortens starka sociala kapital och besöksnäringens inverkan på attraktivitet och inflyttning. En relativt stor andel nyinflyttade familjer har valt att bosätta sig permanent i området och detta har medfört nya arbetstillfällen och större underlag i förskolan. Idag är det till och med kö till förskolan som bedrivs i den gamla skolbyggnaden. Gemensamt för många nyinflyttade i området är att de tidigare semestrat i området/ägt en sommarstuga och slutligen valt att bosätta sig permanent. Detta har resulterat i en inflyttning från såväl andra län som utlandet (främst Tyskland och Nederländerna).

Ur detta har flera nya verksamheter vuxit upp i Tived. Däribland ett nytt koncept för Tiveds lanthandel, sommarrestaurangen Luripompa och Tiveds Café och Kafferosteri. Dessutom har närliggande camping och stugby genomfört stora investeringar. Nya idéer och ett tidigare starkt socialt kapital kännetecknat av öppenhet mot omvärlden har lyft Tived till ett föredöme i Tivedenområdet. Trots att befolkningsantalet så sakteliga stiger i området är flera av företagarna beroende av turismen för att lyckas hålla sina verksamheter öppna. På detta sätt bidrar områdets besökare till att förbättra och säkra upp den lokala servicen för lokalbefolkningen.

5.Referenser

SOU 2017:95 (2017). *Ett land att besöka – En samlad politik för hållbar turism och växande besöksnäring.* Stockholm: Elanders Sverige AB

Finsk invandring till Tiveden med omejd.

Tivedens Nationalpark Lars Kardell.

Ernfrid Tjörne

Gudanatt – dagar och nätter i Tiveden" (1972)

Von Rosen (1960)

Tivedengruppens Generalplan (1978)

Lindstén 1990).

https://tillvaxtverket.se/download/18.2424c0e91699a2ca6a994841/1553873568993/Tillv%C3%A4xtverkets%20slutrapport%20nationell%20kartl%C3%A4ggning%20cykelturism.pdf

Rapport Förstudie cykelleder

https://www.regeringen.se/498ee9/contentassets/de846550ff4d4127b43009eb285932d3/20170426_cykelstrategi_webb.pdf

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0340_SV.html?redirect#title2

Cykel- och vandringsleder i Västamnland. Förstudie 2017.

Skogsindustrierna webb

Besökarundersökning region Örebro län